

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 6, Sayı: 3, 2022, ss. 399-428/ Volume: 6, Issue: 3, 2022, pp. 399-428

Journal homepage: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/apjir>

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

KIRAATLERLE İSTİŞHÂDIN NAHİV KONULARININ ANLAŞILMASINDAKİ ROLÜ (ŞERHU İBN 'AKİL ÖRNEĞİ)*

Mehmet Maşuk ACAR

Öğr. Gör. Dr. Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'anı Kerim Okuma ve Kıraat İlmî A.B.D., Kocaeli
Prelector. University of Kocaeli, Faculty of Theology, Department of Quran Reading and Recitation Science, Kocaeli/Turkey

mehmetmahsukacar@hotmail.com

orcid.org/0000-0002-9353-8736

ror.org/0411seq30

Öz

İslâmî ilimler tarihinde ilk istişhâd uygulamalarına Kur'an-ı Kerim'in garîp kelimelerini tefsir etmek amacıyla başlandığı bilinmektedir. Böylece bu kavramın gelişimi için henüz erken sayılan bir dönemde Kur'an'la istişhâd ameliyesi başlamış olmaktadır. Bu süreçten sonra dilbilimciler tarafından Kur'an'ı Kerim'in yanı sıra hadis ve Arap şiiriyle de istişhâdda bulunulmuştur. Özellikle gramer kurallarının temellendirilmesi için kullanılan Kur'an kıraatleri bu anlamda çok etkili olmuştur. Buna bağlı olarak dil kurallarının tespitinde Kur'an ve onun kıraatleriyle şahid getirilip bu konuda onların her bakımdan birincil kaynak olarak görülmesinde hiçbir âlimin itirazı olmamıştır. Çalışmadaki amacımız, kıraatlerin nahiv konularını temellendirmesindeki rolünü ortaya koymak olduğundan dilciler arasından söz konusu ihtimamı azami derecede gösteren Bahâüddîn İbn 'Akîl (ö. 769/1367) çalışmanın konusu olarak tercih edilmiştir. Nitekim o, Şerhu İbn 'Akîl adlı eserinde sahih kabul edilen on kıraatin yanı sıra bunların dışında kalan ve şâz diye isimlendirilen bazı kıraatlerle de istişhâdda bulunulmuştur. Çalışmamıza konu olan bu eserin pek çok yerinde nahiv kurallarının söz konusu kıraat farklılıklarıyla temellendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu kıraatlerin mahiyet itibarıyla ağırlıklı olarak 'aşere imamlarından seçilmiş olması ise İbn 'Akîl'in sahih-şâz tasavvurunu ortaya koymaktadır. Buna göre İbn 'Akîl'in sayısal anlamda on kıraatin dışındakileri şâz kabul ettiği söylenmelidir. Ancak söz konusu eserde İbn 'Akîl tarafından ihticâc edilen kıraatlerden bazısının 'aşerenin dışında kalanlardan seçilmiş olması onun dil kurallarına verdiği önemin bir nişanesi olarak kıraatler arasında ayırım yapmadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, İstişhâd, Nahiv, İbn 'Akîl, Şerhu İbn 'Akîl, Sahîh, Şâz.

* Bu makale, 2015 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri alanında tamamlanan "Şerhu İbn 'Akîl'deki Şâhid Âyetlerin İncelenmesi" adlı yüksek lisans tezinden değiştirilerek ve geliştirilerek üretilmiştir.

THE ROLE OF ISTISHHĀD WITH RECITATIONS IN UNDERSTANDING SYNTAX ISSUES (*SHARĤU IBN 'AQIL* SAMPLE)

Abstract

It is known that the first Istishhād was started to be made in order to interpret the strange words of the Qur'ān. Thus, in a period that is considered early for the development of this concept, the Istishhād operation with the Qur'ān begins. After this process, Istishhād was made by linguists with Ḥadīth and Arabic poetry as well as the Qur'ān. The Qur'ānic recitations, which are used to justify grammatical rules, have been very effective in this sense. Accordingly, no scholar has objected to the fact that the Qur'ān and its recitations are brought as witnesses in the determination of language rules and that they are seen as the primary source in all respects. Since our aim in the study is to reveal the role of recitations in grounding syntax, Bahā'uddīn Ibn 'Aqīl (d. 769/1367) was preferred among linguists, who showed the utmost care. As a matter of fact, in her work called Sharḥu Ibn 'Aqīl, she made Istishhād with the ten recitations accepted as authentic, as well as some other recitations called shādh. In many parts of this work, which is the subject of our study, it is seen that grammatical issues are tried to be determined based on the differences in recitation. The fact that these recitations are mainly selected from ten imams reveals Ibn 'Aqīl's vision of ṣaḥīḥ-shādh. According to this, it should be said that Ibn 'Aqīl considered shādh except for the ten recitations in the rest numerical terms. However, the fact that some of the Istishhād were chosen from shad recitations shows that besides the importance that Ibn 'Aqīl gives to the rules of language, she does not even separate the recitations for this subject.

Key Words: Recitations, Istishhād, Syntax, Ibn 'Aqīl, Sharḥu Ibn 'Aqīl, Ṣaḥīḥ, Shādh.

Atıf / Cite as: Acar, Mehmet Maşuk. "Kıraatlerle İstishādın Nahiv Konularının Anlaşılmasındaki Rolü (Şerhu İbn 'Akīl Örneği)". *Apjir* 6/3 (Aralık 2022), 399-428.

Giriş

Arap dilinde ilk olarak ne zaman, kimin tarafından ve hangi konuda istiṣhād edildiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, kaynakların zikrettiğine göre, ilk istiṣhād'ın Kur'ân-ı Kerim'in garîp kelimelerini tefsir etmek amacıyla başladığı söylenebilir.¹ İslâmî ilimlerden gerek tefsir ve kıraat gibi doğrudan Kur'ân'la ilgili olsun gerekse gramer gibi dil çalışmalarıyla alakalı olsun Kur'ân'ın, bunların ortaya çıkışları ve gelişim safhalarına etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Bu bakımdan ilk istiṣhādın Kur'ân tefsirine bağlı olarak başlamış olması ve "garîbü'l-Kur'ân" a dair ilk telif edilen eserlerde bu vakıanın yer alması gerekirdi. Fakat bu tür eserler ancak hicrî I. asrın sonlarıyla, II. asırda kaleme alınmış olup, bunlardan bu güne kadar varlığını idame ettirebilenler son derece azdır.² Bu bağlamda Nâfi' b. Ezrak'ın (ö. 65/685) Kur'ân'da geçen yaklaşık iki yüz kadar garîp kelimenin anlamına dair sorduğu sorulara Abdullah b. Abbâs'ın (ö. 68/687) kadim Arap şiirinden getirdiği şahitlerle açıklamalarda bulunduğu *Mesâ'ilü Nâfi' b. Ezrak*³ adlı risâlesi bu konuda bilinen en eski çalışmalardandır.⁴

¹ Mehmet Reşit, Özbalkıç, "Arap Dilinde İlk İstiṣhād", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/5 (1989), 369.

² Özbalkıç, "Arap Dilinde İlk İstiṣhād", 369.

³ Abdurrahman Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şuayb el-Arnâvût-Mustafa Şeyh Mustafa, (Dimaşk: Müessesetü'r-Risâle, 2013), 258. Aynı soru ve cevaplar Muhammed İbrâhim Selîm tarafından

KIRAATLERLE İSTİŞHÂDIN NAHİV KONULARININ ANLAŞILMASINDAKİ ROLÜ
(ŞERHU İBN 'AKİL ÖRNEĞİ)

el-istişhâd (الاستشهاد) kelimesi 'ş-h-d' (شهد) kökünden türemiş istif'âl babından mastardır. Bu kelime hazır olmak, bulunmak; şahit getirmek, şahit göstermek, şahit olmak; görmek; bir haberi kesin olarak vermek ve bildirmek anlamlarına gelir.⁵ İstişhâd kavramıyla aynı kökten türeyip onunla yakın anlamlı olan ve konumuzun merkezinde yer alan kavramlardan şâhid (الشاهد) kelimesi de dil bilginlerine göre "Bir kaidenin ispatı için, Kur'ân-ı Kerim'den ve Arapçası'na güvenilen Araplar'ın sözlerinden kendisiyle istişhâd edilen kısımdır."⁶ Görüldüğü üzere şâhid kelimesi, istişhâdın sözlükteki karşılığı olan "şahit getirmek, şahit göstermek" manalarıyla paralel bir alanda bulunmaktadır. Şâhid kelimesinin yanı sıra istişhâd kavramıyla anlam yönünden birbirine yakın olan diğer kavramlar da "el-ihcâc" (الإحتجاج) , "el-istidlâl" (الاستدلال) ve "et-tavzîh" (التوضيح) ifadeleridir ki bunların zaman zaman istişhâdın yerine kullanıldıkları da görülmektedir.⁷ Örneğin edebî bir sanat olarak bedi' ilmi içinde yer alan istişhâd konusunu araştıran ilk müellifin Ebu Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009'dan sonra) olduğu ve söz konusu kavramı "istişhâd ve ihticâc" başlığı altında ele aldığı bilinmektedir.⁸ Buna göre el-Askerî'nin istişhâd kavramını ihticâc tabiriyle eş anlamlı veya yakın anlamlı değerlendirdiği söylenebilir. Bunlara ilaveten "et-temsîl" (التمثيل) gibi daha başka tabirlerin de bu meyanda kullanıldığı vâridir.⁹ İstişhâd kavramının terim anlamı ise şöyle yapılmıştır: "Arapça'da bir kelime veya cümlenin kullanılış ve vaz'ının sıhhatininin yanı sıra bir kaidenin doğruluğunu, bir âyetle veya hafızası sağlam ya da konuşması fasih olan bir Arap'tan sahih senetle gelen diğer naklî bir delille ispat etmektir."¹⁰ Yine söz konusu kavram için, "Arap dilinde istişhâd, herhangi bir konuyu dildeki müşkil sözcükleri, gramerle ilgili bir meseleyi veya edebi bir sanatı açıklamak ya da ispatlamak üzere, bir

Garîbü'l-Kur'ân adıyla müstakil olarak yayımlandığı bildirilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Nâfi' b. Ezrak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 23/290.

- ⁴ İsmail Durmuş, "İstişhâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/397.
- ⁵ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-'ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmîrî, (Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 3/398; Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerram İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdr, 1993), 3/238.
- ⁶ Muhammed Alî et-Tehânevî, *Keşşâfû istilâhâtü'l-fünân*, thk. Alî Duhrûc, (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996), 1/1043; Mahmud Şükrî el-Âlûsî, *İthâfî'l-emcâd fî mâ yasihhu bihi'l-istişhâd*, thk. Adnan Abdurrahman ed-Dûrî, (Bağdat: Matba'atü'l-İrşâd, 1982), 60.
- ⁷ Adnân b. Nâsîr el-Malham, *eş-Şevâhidü'l-Kur'âniyye fî Şurâhi İbn Bâbeşâz li Mukaddimetihi'l muhsibe -Dirâse Nahviyye-*, (Hüfuf: Câmi'atü'l-Melik Faysal, Külliyyeti't-Terbiyye Kısımü'l-Lügati'l-'Arabiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 32.
- ⁸ Ebû Hilâl el-'Askerî, *Kitâbü's-Sinâ'ateyn el-kitâbe ve-ş-şî'r*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, (Kahire: İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1952), 416-419; Durmuş, "İstişhâd", 23/396.
- ⁹ Mustafa Kırkız, Yaseen Jammol, "el-İstişhâd fi'l-lügati'l-'Arabiyye", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 /2 (2017), 74.
- ¹⁰ Abdurrahmân Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-İktirâh fî 'ilmi usûli'n-nahv*, thk. Abdülhakîm Atiyye, (Dımaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2006), 45. Ayrıca bkz. Nusrettin Bolelli, "Nahivde Hadisle İstişhâd Meselesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5-6 (1987-88), 165.

âyeti veya bir hadisi, ya da şiirleri delil olarak getirmektir.”¹¹ şeklinde başka bir tanım yapılmıştır. Verilen bu tariflerden de anlaşıldığı üzere istişhâd kelimesinin sözlük anlamı ile terim manasının birbirine çok yakın olduğu, ilk devirlerden günümüze kadar büyük bir anlam kayması yaşamadan çizgisini koruduğu söylenebilir.

Âlimler, hitâbet ve kitâbetin bulunduğu alanlarda Kur’ân-ı Kerim âyetlerinin istihdam edilmesini câiz görmüşlerdir. Bu bağlamda gerek takdim, tehir ve hareke gerekse i’râbla ilgili bir takım küçük değişiklikler yapılarak âyet parçalarının şiirde istihdam edilmesinde de bir sakınca görülmemiştir. Erken dönem ulemâsı, Kur’ân âyetlerini yahut hadisleri ilgili kaynak ismini vermeden şiirde yahut düz yazıda kullanma ameliyesine “tazmin” (ekleme / katma) tabirini kullanırken, geç dönem âlimleri ise onu “iktibâs” (alıntılama) şeklinde adlandırmışlardır.¹² Bununla birlikte özellikle gramer kurallarının doğruluğunu ispat ve temellendirmek için örnek kabilinden serdedilen şiir, hadis ve Arapların fasih rivâyetlerinin yanı sıra âyetlerle yapılan işlem için istişhâd tabiri kullanılmıştır.¹³

İslâm dininin ikinci kaynağı sayılan hadisler de Kur’ân-ı Kerim gibi Arapça’nın kelime yapısına, cümle yapısına, gramerine ve edebi sanatlarına tesir edip yüzyıllar boyunca dilin yozlaşmasını önlemiş, zenginleşmesini sağlamıştır.¹⁴ Fakat ilk dilciler, âyetlerle ve Cahiliye dönemi şiirleriyle bolca istişhâd ettikleri halde hadislerle daha az ihticâc etmişlerdir.¹⁵ Esasen Arap dilinde hadislerle istişhâdın caiz olup olmadığı konusunun âlimler arasında ihtilafın olduğu bilinmektedir.¹⁶ Bunun yanı sıra Arap lehçeleri¹⁷ ve

¹¹ Ali Eroğlu, “Şiirle İstişhâd ve İstişhâd Açısından Medârik”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/11 (1993), 326.

¹² Ali Akpınar, “Konuşmalarında Kur’ân’la İstişhâd Edenler”, *Ekev Akademi Dergisi* 1/2 (1998), 38.

¹³ Süyûtî, *el-İktirâh*, 45.

¹⁴ Saîd el-Efgânî, *fi usûli’n-nahv*, (Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1987), 46; Yusuf Sancak, “Hadisin Arap Dili Temel Kaynakları İçinde İstişhâd ve Edebi Yönü Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları”, *Ekev Akademi Dergisi* 24/9 (2005), 196.

¹⁵ Âlûsî, *İthâfû’l-emcâd*, 77, 88; Bolelli, “Nahivde Hadisle İstişhâd Meselesi”, 172.

¹⁶ Bir kısım âlim, ilk hadisin şâhid getirilmesine tamamen karşı çıkarken diğer bir kısım âlim ise her halükârda bunu kabul edip gerekli olduğunu savunmaktadır. Bkz. Âlûsî, *İthâfû’l-emcâd*, 77, 78, 89. Bu bağlamda Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm’ın (ö. 224/838) *Garîbü’l-hadis* adlı eserinde hadisle istişhâdda bulunduğu bilgisi zikredilebilir. Bilgi için bkz. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *Garîbü’l-hadis*, thk. Hüseyin Muhammed Şeref, (Kahire: el-Hey’etü’l-Âmme li Şuûni’l-Metâbi’l-Emîriyye, 1984), 2/572. Hadislerle istişhâd meselesinde mutedil bir yol izleyen üçüncü bir grup âlim ise red ile kabul arasında orta bir yol tutmuşlardır. Bkz. Abdülkadir el-Bağdâdî, *Hizânetü’l-edeb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun, (Beyrut: Mektebetü’l-Hanci, 1997), 1/12; Efgânî, *fi usûli’n-nahv*, 46-58; Malham, *eş-Şevâhidü’l-Kur’âniyye*, 37. Ayrıca bkz. Bolelli, “Nahivde Hadisle İstişhâd Meselesi”, 170; Sancak, “Hadisin Arap Dili”, 197, 198. Netice olarak bazı âlimlerin, “Göğün belâgati Kur’ân’da, yerin belâgati Hz. Peygamber’de toplanıp zirveleşmiştir” sözlerinden hareketle hadislerle istişhâd yapılabileceği belirtilmelidir. Bkz. Mustafa Sadık er-Râfi’î, *İcâzü’l-Kur’ân ve’l-Belâgatü’l-Nebeviyye*, (Kahire: y.y., 1952), 362; Sancak, “Hadisin Arap Dili”, 203.

¹⁷ Bu lehçeler arasında Kur’ân’ın dili olması nedeniyle Kureyş lehçesinin öne çıktığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla denilebilir ki Kur’ân’ın farklı kırıatlarla okunmasına ruhsat verilmesine etki eden sebeplerden bir tanesi de bu lehçelerdir. Bkz. Kırkız-Jammol, “el-İstişhâd”, 82.

KIRAATLERLE İSTİŞHÂDIN NAHİV KONULARININ ANLAŞILMASINDAKİ ROLÜ
(ŞERHU İBN 'AKİL ÖRNEĞİ)

şairleriyle de istişhâd edilebildiği malumdur.¹⁸ Buna göre bazı âlimler istişhâd edilen metinleri şiir ve şiir dışı sözler olmak üzere ikiye ayırırlar.¹⁹ Edebi ilimlerden lügat, sarf ve nahiv için Arap edebiyatında şairlerin zamansal olarak tasnif edildiği dönemlerden ilk üçüne²⁰ dâhil olan şairlerin şiirleriyle istişhâd edilir²¹ ve en son 150 (767) yılına kadar devam eden bu devirlere “ihticâc (istişhâd) asrı” adı verilir. Şiirleriyle istişhâdın câiz görüldüğü en son şair ise İbrahim b. Herme'dir (ö. 150/767).²²

1. Kıraatlerle İstişhâd

Konumuzun özünü teşkil eden Kur'ân âyetleri ve onun kıraatleri ile istişhâd, şâhid makamında en güçlü delil, hasmı susturma noktasında da en sağlam hüccettir.²³ Aşağıda ele alacağımız gibi, şiirde iktibas sanatına nasıl müracaat ediliyorsa nesirde de ona müracaat edilmiştir. Hatta Kur'ân âyetlerine tam anlamıyla vukûfiyeti bulunanlar günlük diyaloglarını ilgili konularla bağlantılı âyetlerden seçtikleri pasajlarla güzelleştirerek bu konudaki kabiliyetlerini ortaya koymaya çalışmışlardır.²⁴

Cahiliye Arapları arasında belagat ve fesahat ile şiir söyleme sanatında mahir kişiler mensup olduğu kabilenin son derece saygın kimseleri, adeta kahramanı kabul ediliyor ve halk üzerinde bu kişilerin büyük bir etkisi bulunuyordu. Hatta onunla iftihar eder, düşmanlarına karşı onu kalkan yapar, yergi konusunda ona en ön sırada yer verirlerdi. Öyle ki bu şairler söyledikleri şiirlerle bazen savaş çıkmasına, bazen de sulh yapılmasına sebep olabiliyorlardı.²⁵ İşte böyle bir devirde nazil olan Kur'ân, muarızlarını susturma konusunda ve öne sürdükleri delilleri çürütmede en büyük mucize olmuş, belagat ve fesahatta onlara meydan okumuş ve onları aciz bırakmıştır. Bundan dolayı bu yüce kitabın istişhâd makamında zirveyi teşkil etmesi ve İslâmî ilimler noktasında temel kaynak olması artık kaçınılmaz bir durum haline gelmiştir. Nihayetinde şunu ifade etmek

¹⁸ Murat Yıldız, “Standart ve Yerel Arapçanın Tarihsel ve Filolojik Sınırları”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/3 (2010), 26. Bu konuda belli kriteri olan âlimler de bulunmaktadır. Mesela Abdülkâdir el-Bağdâdî, “Söyleyeni meçhul bir şiir veya söz ile istişhâdda bulunmak caiz değildir” demektedir. Bkz. Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, 1/15.

¹⁹ Âlûsî, *İthâfü'l-emcâd*, 63.

²⁰ “Arap edebiyatında şairler, istişhâd açısından, Câhiliyye dönemi (cahiliyyûn) şairleri, hem Câhiliyye dönemi görmüş hem de İslâm'a girmiş (muhadram) şairler, İslâm'ın ilk döneminde yetişen şairler (mütekaddimun) ve yeni şairler (müvelledûn/muhdesûn) olmak üzere dört gruba ayrılır. Bkz. Muhammed b. Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtü fihûlî's-su'arâ*, thk. Mahmud Muhammed Şakir, (Cidde: Mektebetü'l-Medenî, ts.), 1/23-24; Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, 1/5-6; Hüseyin Tural, “Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/9 (1990), 69. Ayrıca bkz. Durmuş, “İstişhâd”, 23/396.

²¹ Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, 1/15.

²² Cumahî, *Tabakât*, 23-24; Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, 1/5-6; ayrıca bkz. Durmuş, “İstişhâd”, 23/396.

²³ Efgânî, *fi usûli'n-nahv*, 28-29; Âlûsî, *İthâfü'l-emcâd*, 76.

²⁴ Akpınar, “Konuşmalarında Kur'ân'la İstişhâd Edenler”, 38.

²⁵ Corci Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, trc. Zeki Meğamiz, (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1976), 3/43.

gerekir ki istişhâd sahasında birinci ve en temel kaynak, Arap dili ve edebiyatına büyük etkisi olan yüce kitabımız Kur’ân-ı Kerim olmuştur.²⁶

Arap dilinde Kur’ân ile yapılan istişhâdın önemini, nahiv ve sarfın esasını vazedilen ilk dilbilimsel teliflerin istişhâd yöntemlerinden anlamak da mümkündür. Zira bu eserlerde örneklemeler, hüccet ve delillendirme hususunda ağırlığın Kur’ân âyetlerine verildiği görülmektedir. Örneğin meşhur dil âlimi Halil b. Ahmed (ö. 175/791) *Kitâbü'l-Ayn* isimli eserinin pek çok yerinde dilbilimsel anlamda yaptığı analizlerde âyetlerden yararlanarak istişhâdda bulunmuştur.²⁷ Aynı şekilde Sîbeveyhi (ö. 180/796) *el-Kitâb*²⁸ isimli eserinde Kur’ân’dan üç yüz kadar âyetle istişhâdda bulunurken; *el-Muktadab*’ın²⁹ sahibi el-Müberred (ö. 286/900) gibi bazı âlimlerin ise şiirden daha fazla Kur’ân âyetleri ile istişhâdda buldukları anlaşılmaktadır.³⁰

Kur’ân’ın sahîh kıraatleri ile istişhâd etme konusunda sahâbenin önde gelenlerinden İbn Abbâs’ın (ö. 68/687-88) adını burada zikretmek gerekecektir. Onun şiirle³¹ olduğu kadar Kur’ân âyetleriyle de istişhâd ettiği bu meyanda örnek olarak zikredilebilir. Mesela onun, “نُنشِرُهَا” (nünşiruhâ) ifadesini³² “ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنْشَرَهُ” âyetiyle³³ istişhâd ederek “نُنشِرُهَا” (nünşiruhâ) şeklinde okuduğu nakledilmektedir.³⁴ Dilci ve müfessir Ferrâ’ (ö. 207/822) İbn Abbas’la ilgili olarak (احتجّ بقوله)³⁵ ve (واحتجّ ابن عباس فقال)³⁶ gibi ifadelerle yer vererek; onun istişhâdda bulunduğunu bizzat sözlü olarak dile getirdiğini nakleder.³⁷ Daha pek çok

²⁶ Sancak, “Hadisin Arap Dili”, 195.

²⁷ Bazı örnekler için bkz. Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 1/101, 112, 140, 146, 206, 232, 241, 2/79, 122, 150, 191, 196, 208, 3/78, 93, 132, 143, 4/8, 27, 70, 102, 140.

²⁸ Bazı örnekler için bkz. Ebû Bişr ‘Amr Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Harûn, (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1988), 1/15, 141, 286, 381, 2/61, 83, 179, 209, 3/109, 117, 121, 4/79, 83, 184, 221, 222, 396.

²⁹ Bazı örnekler için bkz. Ebü'l-Abbâs Muhammed Umeyr el-Müberred el-Ezdî, *el-Müktedâb*, thk. Muhammed Abdülhâlık ‘Azîma, (Beirut: ‘Âlemü'l-Kütüb, ts.), 1/10, 50, 55, 83, 129, 2/12, 28, 30, 36, 101, 120, 143, 144, 149, 181, 216, 298, 321, 3/23, 28, 34, 104, 105, 112, 196, 202, 288, 305, 4/59, 162.

³⁰ Malham, *eş-Şevâhidü'l-Kur’âniyye*, 34.

³¹ İbn Abbas’ın, Kur’ân’ın garîb kelimelerini açıklamada, şiiri delil olarak kullananların ilki olduğu kabul edilmektedir. Bkz. Özbalıkçı, “Arap Dilinde İlk İstişhâd”, 372.

³² Bakara, 2/259.

³³ ‘Abese, 80/22.

³⁴ Ferrâ’ya göre Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) de bu kıraati tercih etmiştir. Bkz. Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-‘Absî el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur’ân*, thk. Ahmed Yûsuf en-Necâti v.d., (Kahire: Dâru'l-Mısriyye, ts.), 1/173;

³⁵ Ferrâ, *Meâni'l-Kur’ân*, 1/173.

³⁶ Ferrâ, *Meâni'l-Kur’ân*, 1/174.

³⁷ Özbalıkçı, “Arap Dilinde İlk İstişhâd”, 371.

KIRAATLERLE İSTİŞHÂDIN NAHİV KONULARININ ANLAŞILMASINDAKİ ROLÜ
(ŞERHU İBN 'AKİL ÖRNEĞİ)

müfessirin âyetleri açıklama yöntemi olarak aynı yaklaşımı benimsediklerini söyleyebiliriz.³⁸

Nahiv ilminde kaidelerin ispatı için Kur'ân'ın farklı kıraat vecihleriyle yapılan istişhâd yönteminin bu konuda son derece önemli bir yer tuttuğunu belirtmek gerekir. Nahiv ilminin belli başlı eserlerinde söz konusu farklı kıraatlerle çokça istişhâd yapıldığı malumdur. Hatta nahivcilerin bir kaideyi temellendirmek adına şâz kıraatlerle dahi ihticâc etmekten imtinâ etmedikleri vakidir. Mesela *Muğni'l-lebîb* isimli eserin sahibi İbn Hişâm en-Nahvî (ö. 761/1360), sahih kıraatlerle istişhâdda bulunduğu gibi şâz olanlarla da pek çok yerde temellendirmelere gitmiştir.³⁹ Bundan dolayı Kur'ân kıraatleriyle yapılan istişhâdın İslâmî ilimler alanında çok etkili olduğunun altını çizmek gerekir. Mamafih söz konusu ilimlerin ana kaynağı sayılan Kur'ân'la istişhâd ameliyesi noktasında hiçbir âlim aksi görüş beyan etmemiştir. Kur'ân, gerek kurallı gerekse kuralsız, Arapların süre gelen hemen tüm dil kaidelerini zaten içinde barındırmaktadır. Bu nedenle nahiv ve lügat âlimlerinin gramer kurallarını ve genel kaidelerini oluştururken her şeyden önce temel referansları Kur'ân'ın âyetleri olmuştur.⁴⁰ Binaenaleyh Kur'ân kelimelerinin farklı şekillerde okunuşu olan kıraatler için de aynı temellendirmenin uygulanması kaçınılmaz olmaktadır.

Bazı âlimlerin mütevâtir, âhâd ve şâz olmasına bakılmaksızın Kur'ân kıraatleri ile istişhâdda bulunmanın caiz olduğuna dair ileri sürdükleri görüş⁴¹ göz önüne alınırsa kıraat farklılıklarının istişhâd meselesindeki önemi daha iyi anlaşılmış olur. Zira Süyûtî'ye (ö. 911/1505) göre kendileriyle okumanın câiz olduğu (sahîh, âhâd, şâz gibi) tüm kıraat vecihleriyle ihticâc yapılabildiği gibi bu konuda İslâm âlimlerinin -neredeyse- hiç birinin itirazı vârid olmamıştır.⁴² Dolayısıyla Kur'ân, fesahat ve belağat noktasında en sağlam söz kabul edildiğinden âlimlerin çoğu onun sahîh kıraatlerinin yanı sıra şâz olanlarıyla da istişhâd edilebildiğini belirtmişlerdir. Bu âlimlerin başında İbn Cinnî⁴³ (ö. 392/1001), Abdülkadir el-Bağdâdî⁴⁴ (ö. 993/1682) ve Celâlüddîn es-Süyûtî⁴⁵ gibi âlimler zikredilebilir.

³⁸ Bu örnekler daha çok rivâyet tefsirlerinde geçtiği bilinmekle beraber dirayet tefsirlerinde de görülebilmektedir. Misaller için bkz. Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf'an hakâiki't-tenzîl ve 'uyûni't-te'vîl*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1987), 1/634, 675, 2/447, 3/424, 4/35; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh Şemsüddîn el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdunî-İbrahim Atfîş, (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964), 1/86, 105, 140, 214, 2/51, 3/117, 161.

³⁹ Bazı örnekler için bkz. Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb*, thk. Mâzin el-Mübarek-Muhammed Hamid Hamdullah, (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1985), 165, 210, 211, 239, 351, 413, 420, 451, 654, 718, 736, 749, 780.

⁴⁰ Malham, *eş-Şevâhidü'l-Kur'âniyye*, 35.

⁴¹ Süyûtî, *el-İktirâh*, 39.

⁴² Süyûtî, *el-İktirâh*, 39.

⁴³ Ebü'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Muhteseb fi tebyîni vücûhi şevâzi'l-kirâât ve'l-idâhi 'anhâ*, thk. Alî en-Neccâr Nâsîf vd., (Mısır: Vizâretü'l-Evkâf el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, 1966-1969), 2/321.

⁴⁴ Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, 1/9.

Örneğin hem dil hem de kıraat alanıyla alakalı önemli eserler telif eden İbn Cinnî'ye göre Kur'ân âyetleri en fasih ve en beliğ söz kabul edildiğinden onun sahîh ve şâz kıraatleriyle istişhâd edilebilmektedir.⁴⁶ İbn Cinnî, sahîh kıraatlerle istişhâdda bulunduğu gibi onun şâz olanları da bu anlamda bolca istihdam ettiği görülmektedir. Nitekim *el-Muhteseb* adlı eserinde onun, Kur'ân'ı tefsir etme noktasında bazı sahîh kıraatleri desteklemek amacıyla şâz bir kıraat vechini örnek olarak sunup onunla istişhâdda bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda o, “فَاسْعُوا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ”⁴⁷ ifadesinin izahında bazı sahâbeye⁴⁸ nispet ettiği “فَأْمُضُوا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ” şeklindeki şâz okuyuşun⁴⁹ sahih kabul edilen bu kıraati tefsir ettiğini dile getirmektedir. Ona göre, şâz olan “فَأْمُضُوا” kıraatindeki “gidin” şeklindeki mana, sahih kıraatte geçen “koşun, acele edin” anlamının açıklaması hatta asıl maksadadır.⁵⁰ Dolayısıyla İbn Cinnî'ye göre bu âyette “koşmak” değil “gitmek” kastedilmiş olup bu sonuca şâz kıraatin delaletiyle ulaşılmıştır. İbn Cinnî ile alakalı şunu da ilave etmek gerekir ki onun şâz kıraatlere olan bakış açısı, başka âlimlerin yaklaşımlarıyla karşılaştırıldığında bu konuda daha esnek bir tutum sergilediği gözden kaçmayan hususlardandır.⁵¹

Kıraatlerle istişhâd etme konusunda Süyûtî'nin de İbn Cinnî gibi düşündüğü görülmektedir. Ona göre, Kur'ân'dan daha fasih ve beliğ bir kelam bulunmamaktadır. Dolayısıyla o, mütevâtir kıraatlerin nahivde hüccet sayılıp kendileriyle istişhâd edilebilmesinde olduğu gibi âhâd ve şâz olanlarla da istişhâd edilebildiğini, fakat şâz kıraatlerin fıkıh mevzularında delil olmasının ihtilafı olduğunu ifade etmiştir.⁵² İbn-i Cinnî'den etkilenen bir başka isim ise Abdülkâdir el-Bağdâdî'dir. O, ilahî kelamın var olan sözler arasında en fasihi ve beliği olduğunu, dolayısıyla gerek mütevâtir gerekse şâz olsun onun bu tür kıraat vecihleriyle istişhâdda bulunduğu belirtmektedir.⁵³ Bazı nahivciler ise kıraatlerle yaptıkları istişhâdda o kıraatin sahîh veya şâz, seb'a veya 'aşereden gelmiş olmasını değil, daha ziyade dil kurallarına uygun olup olmamasını gerekli görmüşlerdir.⁵⁴

⁴⁵ Süyûtî, *el-İktirâh*, 39.

⁴⁶ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/321. Ayrıca bkz. Durmuş, “İstişhâd”, 23/396.

⁴⁷ Cuma, 62/6.

⁴⁸ Bu sahâbe-i kirâmın arasında; Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Abbas, İbn Mes'ûd ve Übey b. Ka'b, İbn Ömer ve İbnü'z-Zübeyr gibi önde gelen isimler zikredilmektedir. Bkz. İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/321; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/534.

⁴⁹ Şâz kıraatleri ihtiva eden bazı eserlerde bunu görmek mümkündür. Örnek olarak bkz. Ebû Abdillâh Ahmed İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'l-Kur'ân min Kitâbi'l-bed'î*, (Kahire: Mektebetü'l-Mutenebbî, ts.), 157.

⁵⁰ Bkz. İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/321.

⁵¹ Bayram Demircigil, “İbn Cinnî'nin el-Muhteseb'inde Şâz Kıraatlere Yaklaşımı”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/35 (Haziran 2007), 93.

⁵² Süyûtî, *el-İktirâh*, 39.

⁵³ Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, 1/9.

⁵⁴ Efgânî, *fî usûli'n-nahv*, 39, 40; Malham, *eş-Şevâhidü'l-Kur'âniyye*, 36.

KIRAATLERLE İSTİŞHÂDIN NAHİV KONULARININ ANLAŞILMASINDAKİ ROLÜ
(ŞERHU İBN ‘AKİL ÖRNEĞİ)

Mesela bazı dilciler⁵⁵ tarafından kıraat-i seb‘adan olan İbn Âmir (ö. 118/736) ve Hamza’nın⁵⁶ (ö. 156/773) bazı kıraat vecihleri,⁵⁷ gramer kaidelerine uygun olmadığı gerekçesiyle sert bir dille eleştirilmiş ve mezkûr vecihlerin nahivde hüccet sayılamayacağı ileri sürülerek onlarla istişhâdda bulunulmamıştır.⁵⁸ Dil kuralları ile Kur’ân-ı Kerîm’in kıraat vecihleri arasında bir müvâzene yapıp bu noktada dilcileri sert bir dille eleştiren Sa‘îd el-Efgânî ise Kur’ân’ın mütevâtir, âhâd ve şâz; yani tüm kıraatlerinin Arap dilinde hüccet ve delil olduğunun altını çizdikten sonra nahivcilerin en büyük kusurunun Kur’ân-ı Kerîm’in kıraatlerini tam anlamıyla idrak edememiş olmaları ve kendilerine ihtiyaç duyulan yüzlerce şâhidi ihmal etmeleri olduğunu kaydetmektedir. O, sözlerini, “eğer o kıraatleri kullanmış olsalardı, kuralları çok daha muhkem olurdu”⁵⁹ şeklinde tamamlamaktadır.

Kıraatlerle istişhâd meselesinde “hangi kıraatler?” sorusuna gelince; araştırmacılara göre, Kur’ân’ın sahîh kıraâtleri ile istişhâd etme noktasında dikkat edilmesi gereken nokta, o kıraatlerin sahâbenin veya tâbîin neslinin kurrâsından rivâyet edilmiş olmasıdır. Zira bu iki tabaka, hadisleri Hz. Peygamber’den duydukları şekliyle rivâyet etme konusunda büyük ölçüde azami hassasiyet göstermişlerdir. Dolayısıyla onların rivâyet ettikleri nakiller şöyle dursun, bunların çoğu normal konuşmalarındaki sözleriyle dahi istişhâd edilmesi câiz olan kimselerdir.⁶⁰

İstişhâde konu olan sahîh kıraatlerle ilgili şu hususu belirtmekte fayda vardır. Yukarıda “sahâbe ve tâbîinden gelen rivâyet olması gerekliliği” çerçevesinde değerlendirilen sahîh

⁵⁵ Zemahşerî, İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249), Ebû Hayyân (ö. 745/1344) ve Basralı bazı âlimler bu meyanda zikredilebilir. Örnek olarak bkz. Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf İbn Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl, (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1999), 4/657.

⁵⁶ Kıraat-i seb‘a imamları hakkında bilgi için bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs İbn Mücâhid, *Kitabü's-seb'a fi'l-kirâât*, thk. Şevkî Dayf, (Kahire: Dâru'l-Maârif bi Mısır, 1972), 1-125; Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirââti'l-aşr*, thk. Muhammed ed-Dabbâ', (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2016), 1/82-144.

⁵⁷ Hamza'nın eleştirilen kıraat vechi için bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/462. Râzî tam tersine Hamza'yı savunarak bu konudan rahatsız olduğunu şu ifadelerle ortaya koymaktadır: “Hamza, kıraat-ı seb‘a imamlarından biri olup tenkit edilen kıraatini heva ve hevesine göre değil bilakis Hz. Rasûlullah'tan rivâyet almıştır.” Bkz. Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fadl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb (et-Tefsîrül-kebîr)*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1999), 9/479, 480. İbn Âmir'in eleştirilen kıraat vechi için örnek olarak bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/566; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 4/657.

⁵⁸ İstişhâdda bulunduğu halde bir kıraati hoş karşılamayan dilcilerden örnek olarak Ahfeş'e bakılabilir. Mesela Ahfeş, Nisâ sûresi 1. âyetinde Hamza'ya ait olan وَالْأَرْحَامِ (mîm'in kesrasiyla) kıraatinin “gayr-i hasen” olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. Ebû'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Ahfeş, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Hüdâ Mahmûd Kirâ'e, (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1990), 1/243. Daha detaylı bilgi için bkz. Râdî Abdurrahmân, “Esbâbü'l-ittirâd 'ale'l-kirââti'l-Kur'âniyye el-mütevâtira -'Ard ve Nakd-“, *el-Câmi'atü'l-Ürdüniyye Dirâsâtü 'Ulûmi's-Şar'ati ve'l-Kânûn Kulliyeti'd-da' ve Usûli'd-Dîn* (2015), 1/42.

⁵⁹ Efgânî, *fi Usûli'n-nahv*, 45; İsmail Demir, “İbn Mu'tî'nin Kitâbü'l-fusûl fi'n-Nahv Adlı Eserinde İstişhâd”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2015), 19.

⁶⁰ Mehmet Reşit Özbalkıç, *Kur'ân ve Hadislerin Arap Dilindeki Rolü*, (İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006), 66.

kıraat türünün esasen, şöhet bulmuş ve kıraat imamlarının da üzerinde ittifak etmiş olduğu şu özelliklere sahip olması gerekir: Resmü'l-mushafa uyması, Arapça'nın herhangi bir vechine uygun düşmesi, sahih bir senetle Hz. Rasûlullah'a ulaşmış olmasıdır.⁶¹ İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) bu üç kriterden sonra bu şartların hepsini taşıyan kıraatlerin “ister yedi ister on imamdan, isterse bunların dışındaki diğer kabul edilen imamlardan gelsin; reddedilmesinin caiz olmadığını, hatta bunların inkârının haram olduğunun altını çizmektedir.” O, bu değerlendirmesine şu hususu da ilave eder: “Bu şartlardan herhangi birini taşımayan kıraatler'in şâz, zayıf veya bâtil olarak addedilmesi gerekir.”⁶² Böylece bir kıraatin sıhhatinin kimden geldiği veya rakamsal açıdan hangi imamlara nispet edildiği değil, anılan kriterlerin o kıraatte mevcut olup olmadığına bakılır.

Sonuç olarak, Kur'ân-ı Kerim'in nakli, lafzen tevâtür ile sabit olan Allah'ın kelamı olduğuna⁶³ göre; gerek dilin kelimeler ve kurallarının tespitinde, gerekse diğer konularda Kur'ân ve kıraatleriyle ihticac edilmesi, onlarla şâhid ve delil getirilmesi ve onların her bakımdan birincil kaynak olarak görülmesinde dalciler⁶⁴ dâhil hiçbir âlimin itirazı olmamıştır.⁶⁵ Çalışmamıza konu olan Bahâüddîn İbn 'Akîl'in de (ö. 769/1367) sahih kabul edilen on kıraatin yanı sıra bunların dışında kalan kıraatlerle de istişhâdda bulunabileceğini kabul ettiği anlaşılmaktadır. Zira ilerleyen sayfalarda da görüleceği üzere o, sahih-şâz ayırımı yapmadan pek çok kıraat çeşidi ile istişhâdda bulunmuştur.

2. İbn 'Akîl ve *Şerhu İbn 'Akîl* Adlı Eseri

Kaynaklarda, eserini araştırmamıza konu edindiğimiz dil ve fıkıh âlimi Ebu Muhammed Bahâüddîn İbn 'Akîl'in, hicrî 698'de Halep civarında, Bâlis kasabasında doğduğu zikredilmiştir.⁶⁶ Kaynaklar İbn 'Akîl'i, güçlü bir dirayete sahip olup devlet erkânı

⁶¹ Örnek kaynaklar için bkz. Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş el-Kaysî, *el-İbâne 'an meâni'l-kırâât*, thk. Abdülfettâh İsmâil Şelebî, (Mısır: Dâru Nahda, 1977), 51; Ebü'l-Kâsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâil b. İbrâhîm Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ 'ulûmin tete'allaku bi'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Tayyar Altıkulaç, (Beyrut: Dâru Sâdr, 1975), 171-172; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/15.

⁶² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9.

⁶³ Muhammed Abdü'l-Azîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2006), 17-21.

⁶⁴ Dalcilerin kırâat farklılıklarıyla istişhâdda bulunurken genelde eleştirel bir tutum içine girdiklerini yukarıda zikretmiştik. Fakat bu eleştirinin her zaman menfi olmadığını da belirtmekte fayda var.

⁶⁵ Sancak, “Hadisin Arap Dili”, 194.

⁶⁶ Muhammed b. Alî eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli' bi mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*, (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 1/386; Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Düraru'l-kâmine*, (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1993), 2/266; Abdurrahmân Celâlüddîn es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fi tabâkâti'n-nahviyyin ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979), 2/47; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fi tarîhi Mısır ve'l-Kahire*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm, (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, ts.), 1/537; Ebü'l-Meâlî Takiyyüddîn Muhammed İbn Râfi', *el-Vefeyât*, thk. Sâlih Mehdi Abbas - Beşşar Avvâd Marûf, (Dimaşk: Müssetü'r-Risâle, 1982), 2/327; Salahuddîn Halîl b. Aybeg es-Safedi, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût - Turkî Mustafa, (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2000), 17/132; Ebu'l-Felâh Abdullhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab fi ahbâri men zehab*, thk. Mahmûd el-Arnaût, (Dimaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986), 8/367-369; Mehmet Sami Benli, “İbn 'Akîl”, *Türkiye Diyanet*

KIRAATLERLE İSTİŞHÂDIN NAHİV KONULARININ ANLAŞILMASINDAKİ ROLÜ
(ŞERHU İBN 'AKİL ÖRNEĞİ)

tarafından sözü dinlenen, itibar edilen bir zat olarak nitelendirmektedir.⁶⁷ O, kısa bir süreliğine de olsa Mısır kadılığı ve naipliğini yapmıştır.⁶⁸ İbn 'Akîl, hicrî 769 senesinde vefat etmiş,⁶⁹ Kahire'de İmam Şafî'nin kabrine yakın bir yerde defnedilmiştir.⁷⁰

İbn 'Akîl, Alâeddîn Konevî'den (ö. 729/1328) Arap dili ve edebiyatı, tefsir, kelam, mantık, fıkıh, hilâf⁷¹ ve usûl; Hatîb el-Kazvînî'den (ö. 739/1339) belagat; bölgenin meşhur kurrâlarından İbnü's-Sâîğ'den (ö. 725/1325) de kıraat⁷² dersleri almıştır.⁷³ Kaynaklar, İbn 'Akîl'in öğrencilerine yönelik ders halkalarında bütün Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını tefsiriyle beraber hatmettiğini de kaydeder.⁷⁴ Onun, İslâm'a hizmet etmiş ve meşhur olmuş pek çok öğrencisi bulunmaktadır.⁷⁵

İbn 'Akîl'in ilmî kişiliği ve bu alandaki üstün kabiliyeti, kaleme aldığı eserlerden de açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu anlamda kaynaklarda İbn 'Akîl'e isnâd edilen pek çok eser zikredilmiştir.⁷⁶ Bunlardan *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik (Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik veya Şerhu İbn 'Akîl)* adlı eser çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Bu eser, İbn Mâlik

Vakfi İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/300. Süyûtî ve İbnü'l-Kâdî, İbn 'Akîl'in aslen Hemedânlı olduğunu savunurlar. Bkz. Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 2/47; Ebü'l-Abbâs Ahmed İbnü'l-Kâdî, *Dürratü'l-hicâl -Zeylü Vefeyâtü'l-a'yân-*, thk. Muhammed el-Ahmedî Ebü'n-Nûr, (Kahire: Dâru't-Türâs, ts.), 3/65. Ayrıca "el-Halebî" diye isimlendirildiğini, dolayısıyla aslen Halepli veya Bâsilli olduğunu özellikle vurgulayan müellifler de bulunmaktadır. Bunun için bkz. el-Askalânî, *ed-Düraru'l-kâmine*, 2/267; Muhammed Tantâvî, *Neş'etü'n-nahv ve târîhu eşheri'n-nuhât*, thk. Ebü Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İsmâil, (y.y.: Mektebetü İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî, 2005), 221.

⁶⁷ Askalânî, , *ed-Düraru'l-kâmine*, 2/267-268.

⁶⁸ Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 2/386; Benli, "İbn 'Akîl", 19/300. Söz konusu "azil meselesi" ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Askalânî, *ed-Düraru'l-kâmine*, 2/267; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 2/47; Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 2/386.

⁶⁹ İbn Râfi', İbn Akîl'in rabî'u'l-evvelin 13'ünde; başka yerde ise hicrî 762'de vefat ettiği bilgilerin mevcut olduğunu, fakat bu bilgilerin ikisinin de yanlış olduğunu belirtmektedir. Bkz. İbn Râfi', *el-Vefeyât*, 2/327.

⁷⁰ Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 2/47; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 8/368. Tantâvî, *Neş'etü'n-nahv*, 221-222.

⁷¹ Hilâf ilmi veya hilâfiyyât; bazı dini ilimlere, özellikle fıkıh konularına uyarlanmış cedel tekniğini ve fıkıh mezhepleri arasındaki ihtilafları konu edinen ilim dalını ifade eder. Bkz. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Pasifik Ofset, 2013), 198.

⁷² İbn Hacer, bunun 'aşere değil de kıraat-i seb'a olduğunu zikreder. Bkz. Askalânî, , *ed-Düraru'l-kâmine*, 2/268; ayrıca bkz. Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 2/386.

⁷³ Bu konuda Safedî, *el-Vâfi* adlı eserinde; İbn 'Akîl'in ilim tahsil ederken okumuş olduğu eserlerin isimlerine, hangi eseri hangi hocada okuduğuna; bir hocada bir kitabın hangi babından hangi babına kadar okuduğuna varıncaya kadar detaylı bir bilgi sunmuştur. Teferruatlı bilgi için bkz. Safedî, *el-Vâfi*, 17/132-134.

⁷⁴ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 8/368; Askalânî, *ed-Düraru'l-kâmine*, 2/268.

⁷⁵ Öğrencileri arasında şu isimler sayılabilir: Damadî Şeyhü'l-İslâm Sirâcüddin Ömer b. Raslan el-Bulkînî (ö. 805/1403), torunları Kâdîkudât Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ömer el-Bulkînî (ö. 824/1421), Bedruddîn Muhammed b. Ömer el-Bulkînî (ö. ?), Veliyyüddîn el-İrâkî (ö. 826/1423), Cemalüddîn b. Zahîre (ö. 817/1414). Bkz. İbnü'l-Kâdî, *Dürratü'l-hicâl*, 3/66; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 2/48; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 8/369.

⁷⁶ İbn 'Akîl'e ait diğer eserler için bkz. Safedî, *el-Vâfi*, 17/133; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifin*, (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), 1/467; Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, thk. G. Bergstrasser, (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2006), 1/383; Benli, "İbn 'Akîl", 19/301; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifin*, 1/467.

et-Tâî'nin (ö. 672/1274) *el-Hulâsa* veya *el-Elfiyye* adlarıyla tanınan manzum eserinin şerhi olup birçok baskısı yapılmıştır.⁷⁷ Söz konusu eserin *el-Elfiyye* şerhleri arasında en kolay ve öğrenciler için en istifadeli şerh olduğu⁷⁸ ve üzerinde pek çok çalışma yapıldığı kaydedilmektedir.⁷⁹ Çalışmamızda da adı geçen meşhur eserdeki nahiv konularında istişhâd edilen kıraat farklılıklarının Arap gramerine etkisi araştırılmıştır.

3. Şerhu İbn 'Akîl de Nahiv Kaideleri İçin İstişhâd Edilen Örnek Kıraatler

Bu bölümde *Şerhu İbn 'Akîl*'deki gramer konularına istişhâd olarak getirilen kıraat farklılıklarına yer verilirken öte yandan bu işlemin yukarıdaki mevzu bahis ihtimamın bir yansıması olacak şekilde sunulmasına dikkat edilmiştir. Dolayısıyla mezkûr eserde istişhâd edilen kıraat farklılıklarının analizi bu çerçevede dikkatlere sunulmaya çalışılmıştır. Ayrıca söz konusu şerhte aktarılan tüm kıraatleri analiz etmekten ziyade sahîh diye nitelenen 'aşere kıraati ile bunların dışında kalıp şâz diye nitelenen sair kıraat vecihlerinden öne çıkanlara odaklanılmıştır. Bununla birlikte genel olarak İslâm dünyasında İmâm Âsım'ın (ö. 127/745) Hafs (ö. 180/796) rivâyeti dışındakilerin -iki kıraat hariç- pek tercih edilmediği bilinen bir vakiydir.⁸⁰ Zaten çalıştığımız eserin müellifi İbn 'Akîl'in de yoğun olarak Âsım'ın kıraati ile istişhâd edip onun dışında kalan vecihleri sayılı yerlerde kullanmasının bunun açık bir göstergesi olduğunu düşünmekteyiz. Dolayısıyla çalışmada, sahîh kıraatler arasından daha çok Âsım kıraatinin dışında kalanlar ele alınmaya gayret gösterilmiştir. Netice olarak bu muvazenede azınlıkta kalan gerek sahîh gerek şâz vecihlerin gramere olan etkileri İbn 'Akîl perspektifiyle tahlil edilirken aynı zamanda onun bu konudaki bakış açısı da analize tabi tutulmuştur.

⁷⁷ Bulak 1251/1835; nşr. Fr. Dietrich, (Leipzig: 1851); (İstanbul: 1293), nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, (Kahire: 1370/1951); Tâhâ Muhammed ez-Zeynî, (Kahire: 1966-1967); nşr. Muhammed el-Kinâvî-Muhammed Muhammed Half'e, (Kahire: 1393/1973); nşr. Muhammed Abdülmün'im Hafacî, (Kahire 1979); nşr. Hannâ el-Fahûrî, (Beyrut ts.); Benli, "İbn 'Akîl", 19/301.

⁷⁸ Benli, "İbn 'Akîl", 19/301.

⁷⁹ Bu çalışmalardan birkaçı şunlardır: M. Muhyiddîn Abdülhamîd, *Mînhatü'l-celil bi tahkiki Şerhi İbn Akil* (Kahire: 1370/1951) adı altında Şerhu İbn 'Akîl üzerine şerh ve haşiye yazmıştır. Âsım Behcet el-Beytâr tarafından yazılan *Adva' alâ Şerhi İbn 'Akîl'i* (Riyâd: 1399/1979); Muhammed Abdülazîz en-Neccâr'a ait *et-Tavzîh ve't-tekmîl li Şerhi İbn 'Akîl'i* (Kahire: 1386/1967); Ahmed b. Muhammed es-Sucâî'nin *Fethu'l-celil 'alâ Şerhi İbn 'Akîl'i* (Bulak: 1270), (Kahire: 1302); Muhammed b. Mustafa el-Hudarî'nin *Hâşiye 'alâ Şerhi İbn 'Akîl'i* (Kahire: 1282, 1287, 1291; İstanbul: 1885). Kâsım Muhammed Ahmed, *İ'râbü'ş-şevâhidi'l-Kur'âniyye ve'l-ehâdîsi'n-nebeviyye fi Şerhi İbn 'Akîl'*inde (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2003) mezkûr eserde istişhâd edilen âyet ve hadisleri açıklamıştır. Ayrıca İbn 'Akîl'in şerhi, Fr. Dieterici (Leipzig: 1852) tarafından Almanca'ya çevrilerek asıl metniyle birlikte yayımlanmıştır. Bkz. Benli, "İbn 'Akîl", 19/301.

⁸⁰ Günümüzde üç rivâyet okunmakta olup bunlar; Nâfi'den Verş, Ebû 'Amr'dan Sûsî ve Âsım'dan Hafs'ın rivâyetleridir. Bu üç rivâyet İslâm beldelerinde yeterince şöhrate kavuşarak sadece onlar tercih edilir hale gelmiştir. Bkz. Esat Şahin, *İnişinden İtibaren Kıraatlar ve Bunların Tahlili*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 124.

KIRAATLERLE İSTİŞHÂDIN NAHİV KONULARININ ANLAŞILMASINDAKİ ROLÜ
(ŞERHU İBN 'AKİL ÖRNEĞİ)

3.1. Sahîh Kıraatlerle İstişhâd

İbn 'Akîl'in istişhâd ettiği kıraatlere bakıldığında genel anlamda 'aşere imamlarının okuyuşlarını tercih ettiği görülmektedir. Aşağıda örnek olarak sunulan kıraatler de bu bağlamda ele alınan sahih kıraatler arasından ve gramere etkisi açıkça görülenlerden seçilmiştir. Bir sonraki başlıkta ise bu kıraatlerin dışında kalan ve tarihte şâz diye nitelenen kıraatlere yer verilmiştir.

1. Örnek

İbn 'Akîl'in de ifade ettiği gibi ism-i mevsûllerden biri olan “الَّذِي”nin müennesi “الَّتِي” gelmektedir. Ona göre ellezî (الَّذِي) ism-i mevsûlünü tesniye kalıbına sokmak için; ref halinde yâ (ي) harfi düşürülüp yerine elif (ل) getirilir. Dolayısıyla söz konusu sözcük “الَّذَانِ” olur. Nasb ve cer hallerinde ise yâ üzerine bırakılır ki bu durumda “الَّذَيْنِ” olur. Fakat sahih kıraate göre hazfedilen yâ (ي)'ya ivaz olmak üzere sondaki nûn şeddelenecek şekilde okunur.⁸¹ Bunun delili şu kıraattir: “وَالَّذَانِ يَأْتِيَانَهَا مِنْكُمْ فَادُّوهُمَا”⁸² “Sizlerden fuhuş (zina) yapanların her ikisini de incitip kınayın.”⁸³ Kıraat eserlerinde Âsım kıraatine göre nûnun şeddesiz, İbn Kesîr'e (ö. 120/738) göre ise şeddeli okunduğu bilgisine yer verilmektedir.⁸⁴ Bununla beraber sahih kıraatten biri olan İbn Kesîr'in okuyuşunun, istişhâd edilen konuyla alakalı sağlam bir hüccet olduğunu,⁸⁵ Kur'ân-ı Kerîm'in dışında ise söz konusu tesniyelerin genelde İmam Âsım'ın okuduğu şekliyle, yani nûnun şeddesiz okunması ile şöhret bulduğunu gerek klasik gerekse günümüzdeki eserlerde müşahade etmekteyiz.⁸⁶ Dolayısıyla İbn 'Akîl, burada İbn Kesîr'in kıraatine işaret etmiş ve nûnun şeddesinin hazfedilen “yâ” harfinin yerine geçtiğini belirtmiştir.⁸⁷ Aynı şekilde “(...) رَبَّنَا وَالَّذِينَ أَرْسَلْنَا مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ (...)”⁸⁸ “(...) Rabbimiz! Cinlerden ve insanlardan bizi

⁸¹ Bahâüddîn Abdullah İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfıyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.), 1/141.

⁸² Nisâ: 4/16.

⁸³ Komisyon, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 79.

⁸⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/186, 187; Abdülfettâh Pâlûvî, *Zübdetü'l-'irfân*, (Üsküdar: Âsitâne, ts.), 46.

⁸⁵ Tesniye nûnunun şeddesi ile alakalı detay için bkz. Ebü'l-Feth Osman İbn Cinnî, *'ilelü't-tesniye*, thk. Sabîh et-Temîmî, (Mısır: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, t.s.), 73.

⁸⁶ Örnek olarak bkz. Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî, *el-Cümel fi'n-nahv*, thk. Fahrüddîn Kabâve, (y.y.: b.y., 1995), 183; Mustafa b. Muhammed Selîm el-Galâyîni, *Câmi'u'd-dürüsi'l-'Arabiyye*, (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1993), 1/130.

⁸⁷ İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 1/141.

⁸⁸ Fussilet, 41/29.

saptıranları bize göster (...).”⁸⁹ ayetinde geçen “أَلَّذِينَ” ifadesinde Âsım kıraatine göre nûn şeddesiz okunurken İbn Kesîr’e göre ise nûn, müşedded olarak “أَلَّذِينَ” diye kıraat edilir.⁹⁰

2. Örnek

Muhaffef olan en’in (أَنْ) haberi mutasarrıf bir fiil cümlesi olup duâ kabilinden olursa bu takdirde İbn Mâlik ve İbn ‘Akîl’e göre fâsıla gerekmemektedir.⁹¹ Şu âyette olduğu gibi: “وَالْخَامِسَةَ أَنْ غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ”⁹² “Beşinci defada da eğer kocası doğru söyleyenlerden ise Allah’ın gazabının kendi üzerine olmasını dilemesi...”⁹³ Âyette altı çizili cümlede bulunan “غَضِبَ” fiili mutasarrıf olup أَنْ’in haberidir, duâ makamında gelen bu cümleyle âmili arasına herhangi bir fâsıla girmemiştir. Burada geçen أَنْ’yi muhaffef olarak (أَنْ) okuyan İmâm Nâfi’e (ö. 169/785) göre takdir böyle olur. Ayrıca bu kıraatte “غَضِبَ” kelimesi, “dât”ın kesrası ile fiile dönüşür, “الله” lafzı da merfû olarak fâil olur. Ya’kûb el-Hadramî’nin (ö. 205/821) okuduğu diğer bir kıraatte ise “غَضِبُ اللهُ” şeklinde, yani bâ’nın zammesi ve lafzatullahın muzâfun ileyh olarak mecrûr okunmasıyla olur ki “غَضِبَ” kelimesi bu durumda masdar olur.⁹⁴ Bu iki kıraatte de “وَالْخَامِسَةَ” kelimesi merfû okunmuştur. İmâm Âsım’ın da aralarında bulunduğu bu iki kıraat dışında kalan okuyuşta ise âyet, “وَالْخَامِسَةَ أَنْ غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهَا”⁹⁵ şeklinde malum vechiyle okunur.

3. Örnek

Zanne “ظَنَّ” fiilinin ‘töhmət’ (vehim) mânasında kullanıldığına dair İbn ‘Akîl şu âyetle istişhâdda bulunmaktadır: “وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ”⁹⁶ “O, gayb hakkında cimri değildir.”⁹⁷ Kıraat imamlarından İbn Kesîr, Ebû ‘Amr (ö. 154/771), Kisâî (ö. 189/805) ve Ya’kûb’un râvilerinden Ruveys (ö. 238/852), âyette geçen “ضَنِينٍ” kelimesini “ظَنِينٍ” olarak okurlar. Geri kalan İmamlar ise malum olan vech ile okumuştur.⁹⁸ İkisi de sahîh kıraattir. Birinci kıraat esas alınırsa âyette geçen “ظَنِينٍ” kelimesi “مُتَّهَمٌ” mânasında olup bir mef’ûl alır. İbn

⁸⁹ Komisyon, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 478.

⁹⁰ İbn Mücâhid, *Kitabü’s-seb’a*, 229, 87; Pâlûvî, *Zübde*, 121; Galâyînî, *Câmi’u’l-dürûs*, 1/130.

⁹¹ İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 1/386.

⁹² Nûr, 24/8-9.

⁹³ Komisyon, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 349.

⁹⁴ Abdüllatîf el-Hatîb, *Mu’cemü’l-Kırâât*, (Dimaşk: Dâru Sa’duddîn, 2002), 6/233.

⁹⁵ İbn Mücâhid, *Kitabü’s-seb’a*, 453; Pâlûvî, *Zübde*, 98.

⁹⁶ Tekvîr, 81/24.

⁹⁷ Komisyon, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 586.

⁹⁸ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/298; Pâlûvî, *Zübde*, 142-143.

KIRAATLERLE İSTİŞHÂDIN NAHİV KONULARININ ANLAŞILMASINDAKİ ROLÜ
(ŞERHU İBN 'AKİL ÖRNEĞİ)

'Akîl'in de bu kıraatle istişhâd ettiği görülmektedir.⁹⁹ Önemli tefsirlerden biri sayılan *Bezvâvî*'ye bakılırsa orada İmâm Âsım ve ona paralellik arzeden imamların okuyuşu olan "صَنِين" kıraati esas alınmış olup tefsirinde; "صَنَّ" kökünden türetildiği, bunun da "cimrilik etmez", yani "talim ve tebliğde cimrilik etmez" mânasına geldiği şeklindeki bir yaklaşımın kaydedildiği görülür.¹⁰⁰

4. Örnek

Kîle (قِيلَ) ve Gîda (غِيضٌ)'da işmâm yapılmaktadır. İbn 'Akîl, meçhul sığalı, sülâsî, 'aynü'l-fiil'i mu'tel (ecvef) olan bir fiilin fâu'l-fiilinin üç vecih ile okunabildiğini zikretmiştir.¹⁰¹ Bunlar sırasıyla şunlardır: ihlâsul-kesr (hâlis kesra ile okuma/بِعَ ، قِيلَ gibi), ihlâsu'd-damm (hâlis zamme ile okuma/بُوعَ ، قُولَ gibi), işmâm (fâ'nın harekesini zamme ile kesra arası bir şekilde okumak).¹⁰² İbn 'Akîl'e göre işmâm, sadece telaffuz esnasında ortaya çıkabilir, yazıya aktarılamaz.¹⁰³ Bu bağlamda İbn 'Akîl, Kur'ân-ı Kerîm kıraatleri arasında işmâm ile okunan bazı kelimelerin olduğunu, konuya uygun olarak da şu âyetin şâhid olabileceğini zikreder: "وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَفْلِعِي وَغِيضَ الْمَاءِ وَقُضِيَ الْأَمْرُ" ¹⁰⁴ "Ey yeryüzü! Yut suyunu. Ey gök! Tut suyunu" denildi. Su çekildi, iş bitirildi. Gemi de Cûdî'ye oturdu ve "Zalimler topluluğu, Allah'ın rahmetinden uzak olsun!" denildi."¹⁰⁵ Âyette mezkûr olan "قِيلَ" ve "غِيضَ" kelimeleri işmâm ile okunmuştur. Bu, yazıda belli olmayıp telaffuzda belirginleşen bir okuyuştur.¹⁰⁶ Ayrıca bu gibi kelimelerde Yûsuf sûresinin 11. âyetinin haricinde İmâm Âsım'ın kıraatine göre işmâm yapılmadığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁷ Fakat işmâmın uygulama boyutunu iyi kavrayabilmek için bir fem-i muhsinden¹⁰⁸ bu vechin okunuşunu öğrenmek gerekir.

⁹⁹ İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 2/52.

¹⁰⁰ Muhammed b. Muslihiddîn Şeyhzâde, *Hâşiyetu Şeyhzâde 'alâ tefsîri'l-Kâdi'l-Beydâvî*, (İstanbul: Hakikât Kitabevi, 1991), 4/533.

¹⁰¹ İbn 'Akîl, 1/502.

¹⁰² İşmâm: lügatte, "koklatmak" mânasına gelir. İstilahta ise "Sükûndan sonra damme harekeye işaret ederek dudakların ileriye doğru toplanmasıdır" şeklinde tarif edilir. Bkz. İsmail Karaçam, *Kur'ânı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, (İstanbul: Lord Matbaacılık, 2009), 270.

¹⁰³ İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 1/505.

¹⁰⁴ Hûd, 11/44

¹⁰⁵ Komisyon, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 225.

¹⁰⁶ Kâsım Muhammed Ahmed, *İ'râbü's-şevâhidil-Kur'âniyye ve'l-ehâdisi'n-nebeviyye fi Şerhi İbn 'Akîl*. (Beirut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2003), 76.

¹⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/278; Pâlûvî, *Zübde*, 72.

¹⁰⁸ Fetullah Bakırcı, *Kur'ân Kıraatinde Fem-i Muhsin Kavramı*, (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2020), 1-85.

5. Örnek

Meçhul bir fiilden sonra; mef'ûlün bih, mastar, zarf, car ve mecrûr gelirse, Basralılar - Ahfeş (ö. 215/830 [?]) hariç- hazfedilen fâilin yerine mef'ûlün bih'in geçmesi gerektiği kanaatindedirler. Zira mef'ûlün bih var olduğu sürece başka bir şeyin nâib olması caiz değildir. Bunun aksine vârid olan durumlar ise şâz veya müevveldir. Kûfeliler ise mef'ûlün bih'in varlığına rağmen başkasının da fâilin naibi olabileceği görüşündedirler.¹⁰⁹ Onların delilleri ise Ebû Ca'fer'in (ö. 130/747-48) şu kıraatidir: “قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ”¹¹⁰ “İnananlara söyle, Allah'ın (ceza) günlerinin geleceğini ummayanları (şimdilik) bağışlasınlar ki Allah herhangi bir topluma (kendi) kazandığının karşılığını versin.”¹¹¹ Kûfeliler, kıraat imamlarından Ebû Ca'ferin yücâ (يُجْزَى) kıraatine¹¹² istinaden bu âyette geçen “يُجْزَى” fiili muzârisini ardından gelen “قَوْمًا” kelimesine mef'ûlün bih yapmakta, “بِمَا” câr ve mecrûrunu ise mahallen merfû nâibi fâil kabul etmektedirler. Buna mukabil Basralılar, bu kıraatin şâz olduğunu öne sürerler.¹¹³ Burada normalde sahîh kabul edilen kıraatler arasında sayılan, başka bir ifadeyle aşere imamları arasında yer alan Ebû Ca'fer'in¹¹⁴ okuyuşuna bazılarınca “şâz kıraat” tabirinin kullanılmasının ne denli doğru bir iddia olduğu tartışılabilir.

6. Örnek

İbn Mâlik, hâl cümlesinin, müsbet (başında nefy bulunmayan) muzâri fiil ile başlıyorsa bu durumda vâv harfi ile beraber gelemeyeceğini ve sadece bir zamir olması gerektiğini ifade eder.¹¹⁵ Fâdıl es-Sâmerrâî'ye göre, bu vâvın cümleye kattığı mâna şudur: Vâv harfi ile beraber gelen cümle sonrakiyle musâhaba/eşlik etmesinin bir sağlamasıdır.¹¹⁶ İbn 'Akîl'in zikrettiğine göre İbn Mâlik, başka bir eserinde; tıpkı müsbet muzâri fiil gibi menfî muzâri fiil için de aynı kuralın geçerli olduğunu dile getirmiştir. O, bu kurala aykırı gibi görünen durumları ise mahzûf bir mübtedânın varlığına tevîl edileceğini sözlerine eklemiştir.¹¹⁷ Şu kıraatte olduğu gibi: “وَلَا تَتَّبِعَنَّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ”¹¹⁸ “Öyleyse dürüst olmakta devam edin

¹⁰⁹ İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 1/508-509.

¹¹⁰ Câsiye, 45/14.

¹¹¹ Komisyon, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 499.

¹¹² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/278; Pâlûvî, *Zübde*, 125.

¹¹³ Kâsım, *İ'râbü'ş-şevâhidi'l-Kur'âniyye*, 78.

¹¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/139; Karaçam, *Kur'ânı Kerîm'in Faziletleri*, 158.

¹¹⁵ Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh İbn Mâlik et-Tâî, *Metnü'l-Elfiyye*, (Beyrut: el-Mektebetu's-Şa'beniyye, ts.), 24.

¹¹⁶ Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâî, *Me'âni'n-nahv*, (Ummân: Dâru'l-Fikr, 2000), 2/297.

¹¹⁷ İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 1/659.

¹¹⁸ Yûnus, 10/89.

KIRAATLERLE İSTİŞHÂDIN NAHİV KONULARININ ANLAŞILMASINDAKİ ROLÜ
(ŞERHU İBN 'AKİL ÖRNEĞİ)

ve sakın bilmeyenlerin yolunda gitmeyin” dedi.”¹¹⁹ Âyette mezkûr “وَلَا تَتَّبِعَانَّ” kelimesinin sonundaki nûn, ‘aşere imamlarından İbn Âmir’in ravisi İbn Zekvân’a (ö. 242/857) göre muhaffef okunur.¹²⁰ Bu kelime menfî bir muzâri fiil olup vâv ile gelmiş, fakat hâl cümlesi olmamıştır. Fiilden önce bir mübtedânın mahzûf olduğunu zikreden İbn ‘Akîl, âyetin takdirini ise “وَأَنْتُمْ لَا تَتَّبِعَانَّ” şeklinde yapmaktadır.¹²¹

7. Örnek

İbn Mâlik, *el-Elfiyye*’inde; fiile benzeyen muzâf ile muzâfun ileyh arasına muzâfın nasb ettiği bir şeyin fâsıla olarak girebileceğini belirtir.¹²² İbn ‘Akîl, bu fâsılanın; mef’ûl, zarf veya şibih zarf olabileceğini zikreder. O, mef’ûl için şu iki kıraatle istişhâd eder.¹²³ “وَكَذَلِكَ”
زَيْنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادَهُمْ شُرَكَاءُهُمْ¹²⁴ “Yine, Allah’a ortak koşanların çoğuna, koştukları ortaklar, çocuklarını öldürmelerini güzel gösterdi.”¹²⁵ “فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِفًا وَعْدِهِ”¹²⁶ “Sakın Allah’ın, peygamberlerine verdiği sözden cayacağını sanma!”¹²⁷ İlk âyette geçen “قَتَلَ أَوْلَادَهُمْ شُرَكَاءُهُمْ” kelimesi kırâat-i seb’a İmamlarından İbn Âmir’in okuyuşuyla “قَتَلَ أَوْلَادَهُمْ شُرَكَائِهِمْ” şeklindedir. Bu durumda ‘katlü’ kelimesi zammeli, ‘evlâd’ kelimesi fethalı, ‘şürekâ’ kelimesi de kesralı okunur.¹²⁸ Bu kıraate göre muzâf olan “قَتَلَ” ile muzâfun ileyh olan “شُرَكَائِهِمْ” arasına muzâfın mef’ûlü olan “أَوْلَادَهُمْ” kelimesi fâsıla olarak girmiştir.

Bazı araştırmacılar, burada musannifin bu kıraatle istişhâdda bulunmasını hatalı bulmuşlardır. Şöyle ki onlar, yukarıdaki durumun ancak şiir zaruretinde meydana gelebileceğini, âyetle bunu isitşhad etmenin câiz olmadığını iddia eder.¹²⁹ Ancak doğrusu, Hz. Rasûlüllah’tan günümüze kadar intikal eden ‘aşere kıraati gibi sahîh okuyuşlarla istişhâdda bulunmanın câiz oluşuyla alakalı şüphe bulunmamaktadır.

¹¹⁹ Komisyon, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 218.

¹²⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/210; Pâlûvî, *Zübde*, 29.

¹²¹ İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 1/660.

¹²² İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, 28.

¹²³ İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 2/80-82.

¹²⁴ En’âm, 6/136.

¹²⁵ Komisyon, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 144.

¹²⁶ İbrâhîm, 14/47.

¹²⁷ Komisyon, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 260.

¹²⁸ İbn Mücâhid, *Kitabü’s-seb’a*, 270; Pâlûvî, *Zübde*, 57.

¹²⁹ Kâsım, *İ’râbü’ş-şevâhidi’l-Kur’âniyye*, 123.

İkinci âyette ise istişhâd noktası, İbn ‘Akîl’in de ifade ettiği gibi seleften bir kısım kurrânın okuyuş şekli olan “مُخْلِيفٌ وَعَدَةٌ رُسُلِهِ” kıraatidir. Burada mef’ûl olan “وَعَدَةٌ” kelimesi, muzâf ile muzâfun ileyh arasına fâsıla olarak girmiştir. Fakat bu vechin sahîh kıraatler arasında yer almadığı anlaşılmaktadır.¹³⁰

8. Örnek

İsmin mecrûr bir zamire atfedilmesi konusunda İbn Mâlik, nahiv konusunda cumhûrun; bir isim, harf-i cer ile mecrûr olmuş bir zamire atfedilmesi durumunda o harf-i cerrin tekrarının gerektiği görüşünde birleştiklerini, fakat kendi kanaatinin bu yönde olmadığını; zira sema’ yoluyla nesir ve nazımlarda, zamire atfedildiği halde zamirin iadesinin gerçekleşmediği isimlerin bulunduğunu kaydeder.¹³¹ İbn ‘Akîl, yukarıdaki satırlara yakın bir şerh yaptıktan sonra, İbn Mâlik’in söz konusu görüşünü destekleyen şu kıraati delil getirir: “وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ”¹³² “Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah’a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının.”¹³³ Hamza b. Habîb’in (ö. 156/773) kıraatine göre âyette geçen “وَالْأَرْحَامَ” kelimesi, “بِهِ” nin mecrûruna atfedilerek mecrûr okunur.¹³⁴ İbn ‘Akîl de bu okuyuşla; “وَالْأَرْحَامَ” isminin بِهِ’de bulunan zamire atfedildiği halde bâ (ب) harf-i cerrinin iade etmediğine dair istişhâdda bulunarak İbn Mâlik’in görüşünü desteklemiştir.¹³⁵

9. Örnek

Cevab-ı şarttan sonra gelen gelen fiil konusunda İbn ‘Akîl, aşağıdaki âyette geçen “فَيَغْفِرُ” fiilinin üç vecihle (ref’, nasb, cer) okumanın câiz olduğunu ifade etmektedir: “وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ”¹³⁶ “İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla sorguya çeker de dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder.”¹³⁷ Burada şart edatı olan إِنَّ’ın cevabı, “يُحَاسِبْكُمْ” cümlesidir. Bu cümleden sonra başında “فَا” harfi bulunan “يَغْفِرُ” fiili muzârisi gelmektedir. İbn ‘Akîl, bu fiili ref’, nasb ve cezimle okumanın caiz olduğunu belirtmiştir.¹³⁸ Burada şunu belirtmekte fayda vardır:

¹³⁰ Ebü'l-Bekâ Abdullah b. Hüseyin el-'Ukberî, *İrâbü'l-kirââtî's-şevâz*, thk. Muhammed es-Seyyid Ahmed Azzûz, (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1996), 2/739; Pâluvî, *Zübde*, 77-78.

¹³¹ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, 37.

¹³² Nisâ, 4/1.

¹³³ Komisyon, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 76.

¹³⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/186; Pâluvî, *Zübde*, 45.

¹³⁵ İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 2/240.

¹³⁶ Bakara, 2/284.

¹³⁷ Komisyon, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 48.

¹³⁸ İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 2/377.

KIRAATLERLE İSTİŞHÂDİN NAHİV KONULARININ ANLAŞILMASINDAKİ ROLÜ
(ŞERHU İBN 'AKİL ÖRNEĞİ)

İbn 'Akîl'in ifade ettiği bu üç vecih hakkında aslında 'aşere imamlarının sadece iki vecih ile okuduğunu anlamaktayız. Bunlar: ref' ve cezimdir. Ref' ile kıraat eden imamlar; Âsım ve İbn Âmir olup cezm kıraatında bulunanlar ise Nâfi', İbn Kesîr, Ebû 'Amr, Hamza, Kisâî, Halef'tir (ö. 229/844).¹³⁹ Nasb kıraatinin ise sahihin dışında kalıp şâz diye tesmiye edilen kıraatlerden olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁰ Bu arada sahîh kıraatlerden biri olan ref' okuyuşunda "... وَيُعَذِّبُ مَنْ ..." cümlesinin "يَغْفِرُ" fiiline atfedilmesi hasebiyle onun hükmünü alacağı ifade edilmelidir. Bu bağlamda mezkûr yeri belirtildiği üzere kıraat eden imamların okuyuşlarıyla ve sondaki "ب" harfinin "م"e idğâmı gibi konuların farklılık arzettiğini söyleyebiliriz.

10. Örnek

İbn 'Akîl'e göre yüz (مائة) ve bin (ألف) ism-i adedleri izafe edilmesi gereken rakamlardandır. Bunlar, "عِنْدِي مِائَةٌ رَجُلٍ وَ أَلْفٌ دِرْهَمٍ" örneğinde olduğu gibi ancak müfrede izafe edilirler. Bununla beraber aşağıdaki sahîh kıraatte görüleceği üzere, çoğula izafe edilmesi de kullanımları arasında kabul edilmiştir:¹⁴¹ "وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ" "¹⁴² "Onlar mağaralarında üç yüz yıl kaldılar. Buna dokuz daha eklediler."¹⁴³ Yüz (مائة) ism-i adedinin, normal şartlarda müfrede izafe edilmesi kıyasın gereğidir. Fakat kırâat-i seb'a imamlarından Hamza ve Kisâî; kırâat-i 'aşereden de Halef'in okuyuşu olan izafeli kıraatta "مائة" sayısı çoğul olan "سِنِينَ" kelimesine izafe edilmiştir. Bu kıraate göre âyet şöyle okunur: "وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ". Ancak bu sayıların söz konusu izafe türü, az rastlanılan bir durumdur.¹⁴⁴ Bu arada Zemahşerî (ö. 538/1144) aynı kıraati aktarmakla beraber şu kısa bilgiye de yer verir: "ثَلَاثُمِائَةٍ سِنِينَ" olarak izafeli şekilde de okunabilir. Zira bu okuyuş tarzında temyîz olan "sinîne" ifadesi cem' olup, müfredin yerine kaim etmiş olur."¹⁴⁵

11. Örnek

İbn 'Akîl, "يَقْرُونَ" olan muzâri fiille "يَقْرُونَ"; "اَقْرُونَ" olan emir fiili, "قَرْنَ" diye okunacağını ifade etmektedir. O, buna, şu âyette geçen emir fiilini örnek gösterir: "وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ"¹⁴⁶

¹³⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/178; Pâlûvî, *Zübde*, 39.

¹⁴⁰ 'Ukberî, *İ'râbü'l-kırâati's-sevâzz*, 1/296; Hatîb, *Mu'cemü'l-Kırâât*, 1/430.

¹⁴¹ İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 2/407.

¹⁴² Kehf, 18/25.

¹⁴³ Komisyon, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 295.

¹⁴⁴ İbn Mücâhid, *Kitabü's-seb'a*, 389, 390; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/233; Pâlûvî, *Zübde*, 84.

¹⁴⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/652.

¹⁴⁶ Ahzâb, 33/33.

“Evlerinizde oturun.”¹⁴⁷ İmâm Nâfi’, Âsım ve Ebû Ca’fer’in kıraati olan “قَرَنَ”, fethayla okunur, geri kalan imamlar kâfin kesrasıyla okuyup “قَرَنَ” diye kıraat etmişlerdir.¹⁴⁸ İlk kıraate göre kelimenin aslı, “اَقْرَزَنَ” şeklinde olup “يَقْرُزُ” mânasında olan “قَرَزَ/يَقْرُزُ” fiilinden gelir. Ardından ‘aynü’l-fiil olan birinci ر’ın harekesi fâu’l-fiile, yani ق’a verilir “قَرَزَنَ” olur. Yine harekesiz kalan birinci “ر” tahfif amaçlı hafzedilir, geriye “قَرَنَ” kalır. Bu durumun nadir olduğunu belirten İbn ‘Akîl, bunun nakl, kalb vs. durumlarda ‘aynü’l-fiilin meksûr olması halinde gerçekleşeceğini zikreder.¹⁴⁹

3.2. Şâz Kıraatlerle İstişhâd

Yukarıda serdedilen örneklerin kırâat-i ‘aşereden seçildiği daha önce ifade edilmişti. Şimdi ise söz konusu kıraatlerin dışında kalıp tarihte genelde “şâz” diye isimlendirilen kıraatlerin nahiv konularının anlaşılmasında istişhâd edilmelerine değinilecektir.

1. Örnek

İbn ‘Akîl’in “أَيَّ” ile ilgili dikkat çektiği husus, Araplar’ın bu isme mutlak olarak irâb vermiş olmalarıdır. Yani bu ifade izafe edilse ve sadr-ı sılası hafzedilse bile onun mebnî olmasına imkân tanınmamasıdır. O halde; ref’ halinde zamme (أَيُّ), nasb halinde fetha (أَيْ), cer halinde de kesra (أَيِّ) üzere murab olur. İbn ‘Akîl de “ثُمَّ لَنْتَرِعَنَّ مِنْ كُلِّ شَيْعَةٍ أَيْهَمُّ”¹⁵⁰ “Sonra her milletten, rahmân olan Allah’a en çok âsi olanlar hangileri ise çekip ayıracağız.”¹⁵¹ (eyyehüm) şeklinde sahîh olmayan bir kıraati¹⁵² bu minvalde ele aldığı görülmektedir.¹⁵³ Böylece o, mef’ûl makamında bulunması sebebiyle “أَيْهَمُّ” kelimesinin fetha üzere okunduğuna işaret etmiş, sahîh kabul edilmeyen bir vecihle istişhâd etmiştir.

2. Örnek

İbn ‘Akîl, cezm konusunda Sıbeveyhi ve ona tabi olanların şu görüşünü paylaşır: Cezmedilen fiilin sonunda sâkin bir nûn kalırsa o nûn düşmez. Örneğin: “لَمْ يَكُ الرَّجُلُ قَائِمًا” şeklinde bir cümle kurulamaz. Fakat o, dilcilerden Yûnus b. Habîb’in (ö. 182/798) şu

¹⁴⁷ Komisyon, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 421.

¹⁴⁸ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/261; Pâlûvî, *Zübde*, 111.

¹⁴⁹ İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 2/585.

¹⁵⁰ Meryem, 19/69.

¹⁵¹ Komisyon, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 309.

¹⁵² Bkz. Celalüddîn es-Süyyûtî, *el-Behcetü’l-mardıyye*, (Kahire: Dâru’s-Selâm, 2000), 105; ‘Ukberî, *İrâbü’l-kirâati’ş-şevâzz*, 2/54-55; Muhammed b. Alî b. Abdillâh eş-Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, (Dimaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr-Dâru’l-Kelimi’t-Tayyib, 1993), 3/406; Hatîb, *Mu’cemü’l-Kırâât*, 1/430.

¹⁵³ İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 1/165.

belirtmektedir.¹⁶³ Bu bağlamda İbn Cinnî, *el-Muhteseb* adlı eserinde Sa'îd b. Cübeyr'den (ö. 94/713 [?]) rivâyet edilen bir kıraate istinaden in harfinin amel ettiğine dair şu âyeti aktarır:¹⁶⁴ “إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَلُكُمْ”¹⁶⁵ “Allah’ı bırakıp tapındıklarınızın hepsi sizin gibi (yaratılmış) kullardır.”¹⁶⁶ Zemahşerî bu konuda şöyle der: Sa'îd b. Cübeyr’in kıraatine göre âyette geçen “إِنَّ”, “إِنْ” olarak okunurken “عِبَادٌ” kelimesi de mansûb okunup “عِبَادًا” şeklinde irâb alır. Dolayısıyla “إِنْ” harfi, burada مَا’nın amelini yapar ve “الَّذِينَ” ism-i mevsûlî ona isim “عِبَادًا” de ona haber olur. O halde mâna şöyle olur, “Allah’ı bırakıp kendilerine ibadet ettiklerinizin hepsi sizin gibi kullar değildir.”¹⁶⁷ İbn ‘Akîl de burada “إِنْ” harfinin “لَيْسَ” gibi amel ettiği görüşünü benimsektedir. Zira o, semâ’ yoluyla buna delil olabilecek şiirler serdetmekte ve bu harfin isim ve haberinin nekra olmasının zorunlu olmadığına işaret ederek mezkûr harfin amel etmesi durumunu hüccetlendirmeye çalışmaktadır.¹⁶⁸

4. Örnek

İbn ‘Akîl, ibtidâ lâmi’nin إِنْ’dan başka diğer harflerin haberlerinde gelmeyeceğini, ancak Kûfelilere göre لَيْسَ’nin,¹⁶⁹ Müberred’e göre de fethalı olan أَنْ’nin haberinde gelebileceğini nakletmiştir.¹⁷⁰ İbn ‘Akîl, enne (أَنَّ)’nin haberinde lâm’ın geldiğine dair şu şâz kıraatle istişhâd etmektedir: “وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا إِنَّهُمْ (أَنَّهُمْ) لِيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ”¹⁷¹ “Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de şüphesiz, yemek yerlerdi.”¹⁷² Bu âyet, şâz olan kıraate göre “أَنَّهُمْ” (fethalı) okunmuş olup haberinde lâm gelmiştir.¹⁷³ Fakat bu durumda bu lâm’a “muzahleka lâm”¹⁷⁴ denilmez. Zira o takdirde “أَنَّ”nin kesralı okunması

¹⁶³ İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 1/317.

¹⁶⁴ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/270.6

¹⁶⁵ A’râf, 7/194.

¹⁶⁶ Komisyon, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 174.

¹⁶⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/176.

¹⁶⁸ İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 1/317.

¹⁶⁹ İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 1/363.

¹⁷⁰ İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 1/367.

¹⁷¹ Furkân, 25/20.

¹⁷² Komisyon, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 360.

¹⁷³ Hatîb, *Mu’cemü’l-Kırâât*, 6/335.

¹⁷⁴ Lâm-ı muzahleka: Bir cümlede inne (إِنَّ) bulunursa lâm harfi inne’den uzaklaştırılarak onun haberinin başına yazılır ve böylece habere vurgu yapılır. Bkz. İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, 304.

KIRAATLERLE İSTİŞHÂDIN NAHİV KONULARININ ANLAŞILMASINDAKİ ROLÜ
(ŞERHU İBN 'AKİL ÖRNEĞİ)

gerekirdi. O halde bu kiraate göre buradaki lâm, zâiddir. “أَنَّ” ise masdariyye olup takdiri şöyle olur: ¹⁷⁵إِلَّا أَنَّهُمْ يَأْكُلُونَ.

5. Örnek

İbn 'Akîl, muzâfun ileyhın bazen hafzedildiğini ve izâfe edildiği hal üzere bırakıldığını, buna bağlı olarak tenvîninin hafzedildiğini ve bunun da çoğu zaman bazı şartların yerine gelmesine bağlı olduğunu ifade etmektedir. Bu durumun ise çoğunlukla muzâf bir ismin başka bir muzâf isme atfedilmesiyle gerçekleştiğini belirtmektedir. Böylece bu izâfede birinci ismin muzâfun ileyhısının hazfi ikincisinin delaletiyle anlaşılmuş olmaktadır.¹⁷⁶ Ayrıca o, Müberred'in de bu görüşte olduğunu zikretmektedir.¹⁷⁷ Fakat bazen de yukarıda zikredilen “atıf” olayı gerçekleşmeden muzâfun ileyhın hazfi söz konusu olabileceğini kaydeden İbn 'Akîl, şu şâz kırâatle¹⁷⁸ istişhâdda bulunmaktadır: “فَلَا خَوْفٌ (خَوْفٌ) عَلَيْهِمْ”¹⁷⁹ “(...) sonra da dosdoğru olanlara hiçbir korku yoktur, onlar üzülmeyecekler de.”¹⁸⁰ Bu kiraate göre muzâf olan “خَوْفٌ” kelimesinin muzâfun ileyhisi mahzûf olup olduğu hal üzere (tenvinsiz/ötre harekesiyle) ibkâ edilmiş ve kendisine herhangi bir isim de atfedilmemiştir. İbn 'Akîl, ayetin takdirini şöyle yapar: فَلَا خَوْفٌ شَيْءٍ عَلَيْهِمْ. Görüldüğü üzere söz konusu takdire göre muzâfun ileyh mahzuftur. Bu arada mezkûr kırâatin sahîh kırâatlerden olmadığını, şâz statüsünde değerlendirildiğini müellifin bizzat kendisi de ifade etmiştir.¹⁸¹

6. Örnek

Yukarıda sözünü ettiğimiz “أَنَّ” ile alakalı; haberinin mutasarrıf bir fiil olmasını ve duâ olmaması durumunda fâsıla olmaksızın, olduğu gibi fiile bitişikliğini kabul edenlerin görüşüne delil olarak İbn 'Akîl, şu âyetle istişhâd eder:¹⁸² “لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يَتِمَّ (يَتِمَّ) الرِّضَاعَةَ”¹⁸³ “Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için... (...)”¹⁸⁴ Bu âyette mezkûr “يَتِمُّ” kelimesi mutasarrıf bir fiil olup duâ makamında gelmemesine rağmen fâsılasız ve merfû gelmiştir.

¹⁷⁵ Kâsım, *İ'râbu'ş-şevâhidi'l-Kur'âniyye*, 54.

¹⁷⁶ İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 2/79.

¹⁷⁷ İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 2/80.

¹⁷⁸ Söz konusu kiraatin şâz olduğuna dair bkz. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 1/274; Hatîb, *Mu'cemü'l-Kirâât*, 8/487.

¹⁷⁹ Ahkâf, 46/13.

¹⁸⁰ Komisyon, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 502.

¹⁸¹ İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 2/80.

¹⁸² İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 1/388-389.

¹⁸³ Bakara, 2/233.

¹⁸⁴ Komisyon, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 36.

Bu görüş, burada geçen “أُن” harfini muhaffefe kabul edenlere göredir. Bu durumda şâz bir kıraat olarak “يَتِمُّ” fiili merfû okunup en’in haberi yapılır.¹⁸⁵ Ayrıca diğer bir şâz yaklaşımı benimseyenlere göre de “أُن”i nasb edatından kabul etmelerine rağmen “يَتِمُّ” fiilinin sonu yine merfû okunmuştur.¹⁸⁶ Bu iki kıraat de şâz okuyuşlardır. Burada sahîh olan kıraat ise أُن’in nasb edatı sayılıp ardından gelen fiilin mansûb okunmasıdır.¹⁸⁷

7. Örnek

Hattâ (حَتَّى): İntihâu'l-ğâye (bitiş ve sonuç) için kullanılan bu harf, ancak sonda olan ismi veya sonda olan isme bitişik olanı mecrûr kılar.¹⁸⁸ Ayrıca İbn ‘Akîl’e göre ism-i zâhirin başında gelmesi kıyasî olup zamirde gelmesi şâzdır.¹⁸⁹ Bu kelime, bazen farklı Arap lehçelerinde değişik harflerle telaffuz edilmiştir. Şu âyette olduğu gibi: “إِنَّ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ بِهِ”¹⁹⁰ “Bu, ancak cinnet getirmiş bir adamdır. Öyle ise bir müddet onu gözetleyiniz.”¹⁹¹ Bu harfin, Hüzeyl kabilesi lügatine göre “حَتَّى” yerine “عَتَّى” olarak (ع harfi ile) telaffuz edildiği rivâyet olunmuştur.¹⁹² İbn ‘Akîl, bu meyanda İbn Mes’ûd’un (ö. 32/652-53) da mezkûr şekilde kıraat ettiğine dikkat çekerek onunla istişhâdda bulunmuştur.¹⁹³ Fakat bu vechin sahîh bir kıraat olmadığı ifade edilmelidir.¹⁹⁴ Dolayısıyla İbn ‘Akîl nahvî bir mülahazadan dolayı şâz bir kıraatle istişhâdda bulunmuştur.

8. Örnek

İbn ‘Akîl, hemze-i tesviyelerin¹⁹⁵ bazen hafzedilebildiğini, bu takdirde muttasıla em (أَمْ)’in olduğu hal üzere kalacağını, ancak bunun bir kapalılığa, karışıklığa sebebiyet vermemesi gerektiğini, aksi takdirde caiz olmayacağını belirtirken aynı zamanda İbn Mâlik’in söz konusu hemzelerle ilgili şu beyitlerini de şerh etmiştir:¹⁹⁶

(وَرُبَّمَا أَسْقَطَتِ الْهَمْزَةُ إِنَّ كَانَ خَفَا الْمَغْنَى بِحَدْفِهَا أَمْرًا)

¹⁸⁵ Hatîb, *Mu‘cemü'l-Kırâât*, 1/321.

¹⁸⁶ Kâsım, *İrâbü’ş-şevâhidi’l-Kur’âniyye*, 65.

¹⁸⁷ Pâlûvî, *Zübde*, 35.

¹⁸⁸ Kâsım, *İrâbü’ş-şevâhidi’l-Kur’âniyye*, 99.

¹⁸⁹ İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 2/11.

¹⁹⁰ Mü’minûn, 23/25.

¹⁹¹ Komisyon, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 342.

¹⁹² Hatîb, *Mu‘cemü'l-Kırâât*, 6/165.

¹⁹³ İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 2/12.

¹⁹⁴ Sahîh kıraat için bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/246, 247; Pâlûvî, *Zübde*, 96-98.

¹⁹⁵ Eşitleme hemzesi. Bunun için bkz. A. Yaşar Koçak, “Nahivde Hemze”, *Şarkiyat Mecmuası* 0 (2011), 90.

¹⁹⁶ İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 2/229.

KIRAATLERLE İSTİŞHÂDIN NAHİV KONULARININ ANLAŞILMASINDAKİ ROLÜ
(ŞERHU İBN 'AKİL ÖRNEĞİ)

Beytin anlamı şöyledir: “Hazfleri sebebiyle mânada bir iltibâs (karışıklık) olmuyorsa bazen tesviye/muğniye hemzeleri hafzedilebilir.”¹⁹⁷ O, söz konusu hazfi destekleyen şu âyette vârid olan şâz kıraatle delil getirir: “إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ”¹⁹⁸ “Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar.”¹⁹⁹ İbn Muhaysın’ın (ö. 123/741) kıraatine²⁰⁰ göre “ءَأَنذَرْتَهُمْ” cümlesinde bulunan “tesviye hamzesi” hafzedilir ve tek hemzeyle, yani kelimenin aslından olan hemzeyle: “أَنذَرْتَهُمْ” şeklinde okunur.²⁰¹ Bu durumda cümle lafız bakımından inşâî değil artık ihbârîdir, fakat yine de itibar-ı mâna ile istifhâm hemzesi kastedilir. Hafzedilmesinin sebebini, tahfîf olarak değerlendiren araştırmacı Ahmed Kâsım, hemzenin hazfine, “muâdile” (muttasıla) diye tabir edilen em (أَمْ)’in delaletiyle cevaz verildiğini kaydeder.²⁰²

9. Örnek

İbn ‘Akîl, lâte “لَاتٌ”nin leyse “لَيْسٌ”ye benzeyen harflerden biri olduğunu kaydettikten sonra diğer detayları şöyle açıklamaktadır: Bu kelime, nefiy için kullanılan “لَا” ile fethalı te’nîs “ت”sından meydana gelmiştir. Söz konusu kelime ile ilgili cumhûr’un görüşü, “لَيْسٌ” gibi amel etmesidir. Fakat bunun ayırıcı bir özelliği isim ve haberinin bir arada zikredilemez olmasıdır. Zira biri varsa diğeri olmaz. Binaenaleyh, incelemeler sonucunda Arap dilinde daha çok isminin hafzedildiği belirtilmelidir.²⁰³ Buna örnek olarak da o, kelâmların en belîği Kur’ân’dan istişhâd etmektedir: “كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ فَنَادَوا “وَلَاتٌ حِينَ مَنَاصٍ”²⁰⁴ “Biz onlardan önce nice nesilleri helâk ettik. Onlar da feryat ettiler, ama artık kurtuluş zamanı değildi.”²⁰⁵ Zemahşerî, bu âyetin tefsirinde “لَاتٌ” kelimesinde bulunan “ت”nin tenîs ve aynı zamanda te’kîd için olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca o, لَاتٌ’nin sadece “حِينَ” (zaman) zarfına dâhil olduğuna dikkat çekmiştir.²⁰⁶ İbn ‘Akîl, لَاتٌ’nin sadece

¹⁹⁷ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, 37.

¹⁹⁸ Bakara, 2/6.

¹⁹⁹ Komisyon, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 2.

²⁰⁰ Bilindiği üzere söz konusu İmam sahîh kıraat imamlarından olmayıp kıraati şâz kabul edilmektedir. Bkz. İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 10. Ayrıca ‘aşere imamlarına ilave edilen başta İbn Muhaysın olmak üzere dört şâz kıraat ile meşhur olmuş kurrâ için bkz. Dimyâtî, *İthâfu fudelâi’l-beşer*, 6.

²⁰¹ Bkz. ‘Ukberî, *İ’râbü’l-kırâati’ş-şevâzz*, 1/114-115; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi Nasr el-Kirmânî, *Şevâzzü’l-Kırâât*, thk. Şemrân el-Acelî, (Beyrût: Muessesetü’l-Belâg, ts.), 49.

²⁰² Kâsım, *İ’râbü’ş-şevâhidi’l-Kur’âniyye*, 148.

²⁰³ İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 1/319.

²⁰⁴ Sâd, 38/3.

²⁰⁵ Komisyon, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 452.

²⁰⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/634.

“حِينَ” zarfında amel ettiği görüşünü savunanlardan birinin de Sîbeveyhi olduğunu zikretmiştir.²⁰⁷ İbn ‘Akîl bu âyeti, لَاتْ’nin isminin mahzûf olduğuna, haberinin bâkî kaldığına şâhid olarak getirmiştir. O, âyetin takdirini de şöyle yapmıştır: “وَلَاتِ الْحَيْنُ حِينَ” مَنَاصٍ. Burada geçen “الْحَيْنُ” sözcüğü, mukadder isim olup ikinci “حِينَ” ise haber olmuştur. Öte yandan şâz olan bir kıraatte “وَلَاتِ حِينَ مَنَاصٍ” ifadesinde yer alan “حِينَ” kelimesi merfû okunmuş ve bu durumda “لَاتْ”nin ismi olmuştur. Haberi de mahzûf olan “لَهُمْ” zarfıdır. Bu durumun takdiri ise şöyle olur: “وَلَاتِ حِينَ مَنَاصٍ لَهُمْ”.²⁰⁸

Sonuç

Arapça’da bir kelime veya cümlenin kullanılmasını veya bir kaidenin sıhhatini naklî bir delille ispat etme işlemine istişhâd, ihticâc veya istidlâl denmiştir. Bu anlamda İslâm âlimleri gramer kurallarının doğruluğunu ispat ve temellendirme sadedinde Kur’ân ayetleri, hadis, Arap şiiri ve Arap’ların fasih rivâyetleriyle istişhâdda bulunmuşlardır. Bunlardan Kur’ân’la yapılan istişhâdı ayrı bir yere koymak gerekir. Zira Kur’ân-ı Kerim Arapça’nın kelime ve cümle yapılarına, gramerine ve edebi sanatlarına tesir etmiştir. Buna ilaveten sahîh kıraatleriyle Kur’ân’ın yüzyıllar boyunca dilin yozlaşmasını önlediği ve zenginleşmesini sağladığı ifade edilmelidir. Söz konusu istişhâdın Kur’ân kıraatleri ve şiirle icra edilmesine kimsenin karşı çıkmadığı, buna mukabil ilk dilcilerin hadislerle daha az istişhâd ettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Arap dilinde Kur’ân ile yapılan istişhâdın önemi, ilk dilbilimsel çalışmalar yapan âlimlerin çalışmalarından anlaşılmaktadır. Çünkü bu çalışmalara bakıldığında istişhâd hususunda ağırlığın, Kur’ân âyetleri ve kıraatlerine verildiği görülmektedir. Hatta bu kimselerin, sahîh kıraatlerle istişhâdda buldukları gibi şâz olanlarla da pek çok yerde temellendirmelere gittikleri görülmüştür. Ancak sahîh kıraatlerle daha fazla istişhâdda bulunulduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu bağlamda kıraat-i seb’a veya ‘aşere şeklinde sınırlandırılan kıraatlerin daha etkili kullanıldığı söylenmelidir. Nitekim dilbilimsel çalışmaların, bir kaidenin ispatı veya bir görüşün temellendirilmesinde ağırlıklı olarak seb’a veya ‘aşere kıraatlerini esas aldıkları görülmüştür. Ancak bazısının ise kıraatlerle yaptıkları istişhâdda o kıraatin sahîh veya şâz olmasına değil, dil kurallarına uygun olup olmamasına dikkat ettikleri anlaşılmıştır. Buradan hareketle nahiv âlimlerinin bir kısmının dil kurallarına uygunluk şartına riâyeti aradıkları, fakat kâhîr ekseriyetinin şâz kıraatlerle daha az istişhâdda buldukları söylenmelidir. Bunun pek çok nedeni sıralanmaktadır. Ne var ki bunun temelinde, tarihi süreç içerisinde söz konusu kıraatler hakkında oluşan olumsuz yaklaşım, hatalı içerik ve yanlış tanımlamalar yatmaktadır.

²⁰⁷ İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 1/320.

²⁰⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb* 1/58. Ayrıca aynı yere bkz. 1. dipnot.

KIRAATLERLE İSTİŞHÂDIN NAHİV KONULARININ ANLAŞILMASINDAKİ ROLÜ
(ŞERHU İBN 'AKİL ÖRNEĞİ)

İbn 'Akîl, nahiv konularının temellendirilmesinde kıraat farklılıklarıyla istişhâdda bulunan önemli dil âlimlerindedir. Onun, medreselerde çokça okutulan *Şerhu İbn 'Akîl* adlı eserinde bu meyanda pek çok örnek bulunmaktadır. Çalışmamıza esas teşkil eden bu eser ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde İbn 'Akîl'in, daha çok sahîh bilinen kıraat-i 'aşere ve râvilerinin okuyuşuyla şahid getirdiği, az da olsa şâz kıraatleri de kullandığı saptanmıştır. Bu bağlamda çalışmada serdedilen örneklerden onun istişhâd makamında kıraatlere son derece önem verdiği anlaşılmıştır. Böylece İbn 'Akîl'in asıl odaklandığı nokta, sadedinde bulunduğu nahiv konusunu olabildiğince aydınlatabilmek, üzerindeki sis perdesini aralayabilmek ve muğlaklığı izale edebilmektir. Bu uğurda onun, sahîh kıraatlerin yanı sıra şâz kıraatleri de kullanmaktan imtina etmediği görülmüştür.

Author Contributions: Mehmet Maşuk ACAR

Conflict of Interest: No conflict of interest was declared by the author.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Abdurrahman, Râdî. "Esbâbü'l-i'tirâd 'ala'l-kirââtî'l-Kur'âniyye el-mütevâtira -'Ard ve Nakd". *Dirâsâtü 'Ulûmi's-Şer'i'ati ve'l-Kânûn Külliyyeti'd-da'Ve ve Usûli'd-Dîn*. 42/1 (2015), 305-336.
- el-Ahfeş, Ebü'l-Hasen Sa'îd b. Mes'ade. *Meâni'l-Kur'ân*. 2 Cilt. thk. Hüdâ Mahmûd Kirâ'a. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1990.
- Akpınar, Ali. "Konuşmalarında Kur'ân'la İstişâh Edenler". *Ekev Akademi Dergisi* 1/2 (1998), 33-42.
- el-Âlûsî, Mahmûd Şükrî. *İthâfî'l-emcâd fî mâ yasihhu bihi'l-istişâh*. thk. Adnan Abdurrahman ed-Dûrî. Bağdat: Matbaatü'l-irşâd, 1982.
- el-Askerî, Ebü Hilâl. *Kitâbü's-Sinâ'ateyn el-kitâbe ve-ş-ş'r*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Kahire: İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1952.
- el-Askalânî, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer. *ed-Düruru'l-kâmine*. 6 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Mearifi'l-Osmâniyye, 1993.
- el-Bağdâdî, Abdülkadir İbn Ömer. *Hizânetü'l-edeb*. 2 Cilt. thk. Abdüsselâm Muhammed Harun. Beyrut: Mektebetü'l-Hancî, 1997.
- el-Bağdâdî, İsmail Paşa. *Hediyyetü'l-ârifîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Benli, Mehmet Sami. "İbn 'Akîl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/300-301. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Bakırcı, Fetullah. *Kur'ân Kıraatinde Fem-i Muhsin Kavramı*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Bolelli, Nusrettin. "Nahivde Hadisle İstişâh Meselesi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5-6 (1987-88), 165-175.
- el-Cümahî, Muhammed b. Sellâm. *Tabakâtü fühûli's-şu'arâ*. 2 Cilt. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Cidde: Mektebetü'l-Medenî, ts.
- Demir, İsmail. "İbn Mu'tî'nin Kitâbü'l-Füsûl fi'n-Nahv Adlı Eserinde İstişâh". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2015), 16-35.
- Demircigil, Bayram. "İbn Cinnî'nin el-Muhteseb'inde Şâz Kıraatlere Yaklaşımı". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/35 (Haziran 2007), 77-101.
- ed-Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ. *İthâfu fudelâi'l-beşer fi'l-kirâati'l-arba'ate 'aşer*. thk. Enes Mehera. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2006.
- Durmuş, İsmail. "İstişâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/397-398. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Ebü Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelûsî. *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*. 10 Cilt. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1999.
- Ebü Şâme, el-Makdisî. *el-Mürşidü'l-veciz ilâ 'ulûmin teta'allaku bi'l-Kitâbi'l-'Azîz*. thk. Tayyar Altıkulaç. Beyrut: Dâru Sâdr, 1975.
- el-Efgânî, Saîd. *fi Usûli'n-nahv*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1987.
- Eroğlu, Ali. "Şiirle İstişâh ve İstişâh Açısından Medârik". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/11 (1993), 326-358.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Pasifik Ofset, 2013.
- el-Ferâhîdî, Ebü Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbü'l-'Ayn*, 8 Cilt. thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmîrî. Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- el-Ferâhidî, Ebü Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *el-Cümel fi'n-nahv*. thk. Fahrüddîn Kabâve. y.y.: b.y., 5. Basım, 1995.
- el-Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî. *Meâni'l-Kur'ân*. 3 Cilt. thk. Ahmed Yûsuf en-Necâti v.d. Kahire: Dâru'l-Mısriyye, t.y.
- el-Galâyîni, Mustafa b. Muhammed Selîm. *Câmi'u'd-dürûsi'l-'Arabiyye*. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 28. Basım, 1993.
- el-Hatîb, Abdüllatîf. *Mu'cemü'l-Kırâât*. 11 Cilt. Dımaşk: Dâru Sa'duddîn, 2002.
- İbn 'Akîl, Bahâüddîn Abdullah. *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfıyyeti İbn Mâlik*. 2 Cilt. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fi'l-kirâati'l-'aşr*. 2 Cilt. thk. Muhammed ed-Debbâ'. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2016.

KIRAATLERLE İSTİŞHÂDIN NAHİV KONULARININ ANLAŞILMASINDAKİ ROLÜ
(ŞERHU İBN 'AKİL ÖRNEĞİ)

- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *Ġâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*. 2 Cilt. thk. G. Bergstrasser. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman. *el-Muhteseb fî tebyîni vücûhi şevâzî'l-kırâât ve'l-îdâhi 'anhâ*, 2 Cilt. Kahire: Vizâratü'l-evkâf-el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-şuûni'l-İslâmiyye, 1966-1969.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman. *İlelü't-tesniye*. thk. Sabîh et-Temîm. Mısır: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, t.s.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh Ahmed. *Muhtasar fî şevâzî'l-Kur'ân min Kitâbi'l-bedî*. Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh. *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb*. thk. Mâzin el-Mübârek-Muhammed Hamid Hamdullah. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1985.
- İbnü'l-Kâdî, Ebû'l-Abbâs Ahmed. *Dürratü'l-hicâl -Zeylu Vefeyâtü'l-a'yân-*. thk. Muhammed el-Ahmedî Ebü'n-Nûr. Kahire: Dâru't-Türâs, ts.
- İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh et-Tâî. *Metnü'l-Elfiyye*. Beyrut: el-Mektebetü's-Şa'beniyye, ts.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs. *Kitâbü's-seb'a fî'l-kırâât*. thk. Şevkî Dayf. Kahire: Dâru'l-Me'ârîf bi Mısır, 1972.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mukerram. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 3. Basım, 1993.
- İbn Râfî', Ebû'l-Meâlî Takıyyüddîn Muhammed. *el-Vefeyât*. 2 Cilt. thk. Sâlih Mehdî Abbas - Beşşar Avvâd Ma'rûf. Dımaşk: Müssetü'r-Risâle, 1982.
- İbn Sellâm, Ebû Ubeyd el-Kâsım. *Ġarîbü'l-hadîs*. 5 Cilt. thk. Hüseyin Muhammed Şeref. Kahire: el-Hey'etü'l-'Âmme li Şüûni'l-Metâbi'il-Emîriyye, 1984.
- İbnü'l-İmâd, Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. 11 Cilt. thk. Mahmûd el-Arnaût. Dımaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ânı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*. İstanbul: Lord Matbaacılık, 2009.
- Kâsım, Muhammed Ahmed. *İ'râbü'ş-şevâhidi'l-Kur'âniyye ve'l-ehâdisi'n-nebeviyye fî Şerhi İbn 'Akîl*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2003.
- Kırgız, Mustafa-Jammol, Yaseen. "el-İstişhâd fî'l-lügati'l-'Arabiyye". *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2017), 70-96.
- el-Kirmânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi Nasr. *Şevâzül-Kırâât*, thk. Şemrân el-Acelî, Beyrût: Muessesetü'l-Belâg, ts.
- Koçak, A. Yaşar. "Nahivde Hemze". *Şarkiyat Mecmuası* 0 (2011), 83-103.
- Komisyon. *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 10. Basım, 2012.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh Şemsuddin. *el-Câmî' li ahkâmü'l-Kur'ân*. 20 Cilt. thk. Ahmed el-Berdunî-İbrahim Atfîş. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye. 2. Basım, 1964.
- el-Malham, Adnan b. Nâsır. *eş-Şevâhidü'l-Kur'âniyye fî Şürûhi İbn Bâbeşâz li Mukaddimetihi'l-muhsibe -Dirâse Nahviyye-*. Hüfuf: Câmî'atü'l-Melik Faysal, Külliyyeti't-Terbiyye Kısmü'l-Lügati'l-'Arabiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Mekkî, b. Ebî Tâlib el-Kaysî. *el-İbâne 'an meâni'l-kırâât*. thk. Abdülfettâh İsmâil Şelebî. Mısır: Dâru Nahda, 1977.
- el-Müberrađ, Ebû'l-Abbâs Muhammed Umeyr el-Ezdî. *el-Müktedâb*. thk. Muhammed Abdülhâlık 'Azîma. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb. t.y..
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit. "Arap Dilinde İlk İstişhâd". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/5 (1989), 369-383.
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit. *Kur'ân ve Hadislerin Arap Dilindeki Rolü*. İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006.
- Öz, Mustafa. "Nâfi' b. Ezrak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/289-290. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Pâlûvî, Abdülfettâh. *Zübdetü'l-irfân*. Üsküdar: Âsitâne, ts.
- er-Râfî'î, Mustafa Sadık. *İ'câzü'l-Kur'ân ve'l-Belâgatü'n-Nebeviyye*. Kahire: y.y., 1952.
- er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fadl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-ğayb, (et-Tefsîrül-kebir)*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî. 3. Basım, 1999.
- es-Sâmerrâî, Fâdîl Sâlih. *Meâni'n-nahv*. 4 Cilt. Ummân: Dâru'l-Fikr, 2000.
- es-Safedî, Salâhüddîn Halîl b. Aybeg. *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. 29 Cilt. thk. Ahmed el-Arnaût-Turkî Mustafa. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2000.
- Sancak, Yusuf. "Hadisin Arap Dili Temel Kaynakları İçinde İstişhâd ve Edebi Yönü Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları". *Ekev Akademi Dergisi* 24/9 (2005), 191-208.

- Sıbeveyhi, Ebû Bişr Amr. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselâm Muhammed Harûn, 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 3. Basım, 1988.
- es-Süyûtî, Abdurrahmân Celâlüddîn. *el-İktirâh fî 'ilmi usûli'n-nahv*. thk. Abdülhakîm Atiyye. Dımaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2. basım, 2006.
- es-Süyûtî, Abdurrahmân Celâlüddîn. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Şuayb el-Arnâvût-Mustafa Şeyh Mustafa. Dımaşk: Müessesetu'r-Risâle, 2013.
- es-Süyûtî, Abdurrahmân Celâlüddîn. *Buğyetü'l-vu'ât fî tabâkâti'n-nahviyyîn ve'n-nühât*. 2 Cilt. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- es-Süyûtî, Abdurrahmân Celâlüddîn. *el-Behcetü'l-mardiyye*. Kahire: Dâru's-Selâm, 2000.
- es-Süyûtî, Abdurrahmân Celâlüddîn. *Hüsnü'l-muhâdara fî tarîhi Mısr ve'l-Kahire*. 2 Cilt. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, ts.
- Şahin, Esat. *İnişinden İtibaren Kırsatlar ve Bunların Tahlili*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- eş-Şevkânî, Muhammed b. Alî. *el-Bedru't-tâli' bi mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- eş-Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Abdillâh. *Fethu'l-kadîr*. 6 Cilt. Dımaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr-Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1993.
- Şeyhzâde, Muhammed b. Muslihiddîn. *Hâşiyetü Şeyhzâde 'alâ tefsîri'l-Kâdi'l-Beydâvi*. İstanbul: Hakikât Kitabevi, 1991.
- Tantâvî, Muhammed. *Neş'etü'n-nahv ve târihu eşheri'n-nühât*. thk. Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İsmâil. y.y: Mektebetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 2005.
- et-Tehânevî, Muhammed Alî. *Keşşâfı istilâhâti'l-fünûn*. 2 Cilt. thk. Alî Duhrûc. Beyrut: Mektebetu Lübnân, 1996.
- Tural, Hüseyin. "Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişâd". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/9 (1990), 67-79.
- el-'Ukberî, Ebü'l-Bekâ Abdullah b. Hüseyin. *İrâbü'l-kırâati's-şevâz*. thk. Muhammed es-Seyyid Ahmed Azzûz. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1996.
- Yıldız, Murat. "Standart ve Yerel Arapçanın Tarihsel ve Filolojik Sınırları". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/3 (2010), 23-41.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd. *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzil ve 'uyûni't-te'vil*. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 3. Basım, 1987.
- Zeydan, Corci. *İslâm Medeniyeti Tarihi*. trc. Zeki Meğamiz. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1976.
- Zürkânî, Muhammed Abdü'l-Azîm. *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2006.